

5 Iran

Iran

Aan de orde is het **debat** over **Iran**.

De voorzitter:

Ik heropen de vergadering. Aan de orde is het debat over Iran. Ik heet van harte welkom in ons midden de minister-president, de minister van Buitenlandse Zaken en de minister van Defensie.

Als eerste wil ik graag het woord geven aan de heer Van Baarle, als eerste spreker van de zijde van de Kamer. Dat doet hij namens de fractie van DENK. Ik geef vooraf de spelregels. Ik stel voor het aantal interrupties niet te maximaliseren, maar u weet het: in maximaal drie keer en houdt het kort en bondig, want dan hoef ik niet door u heen te spreken. Het woord is aan de heer Van Baarle.

De heer Van Baarle (DENK):

Dank, voorzitter. De internationale as van het zionisme en imperialisme, Netanyahu en Donald Trump, stort het Midden-Oosten opnieuw in een oorlog. De verwoesters van Gaza, de slachters van de Palestijnen, zijn nu begonnen met een illegale oorlog tegen Iran. Die oorlog voor Groot-Israël en trumpiaanse machtswellust is een misdaad. Terwijl onderhandelingen plaatsvinden zonder internationaal mandaat een land bombarderen is een misdaad. Zonder dat er sprake is van aantoonbare zelfverdediging een land aanvallen is een misdaad. Een school voor meisjes bombarderen, waardoor talloze kinderen zijn gedood, is een grote misdaad. Mensen doden en verdrijven in Libanon is een misdaad. De kwaadaardige as van het imperialisme en zionisme, geleid door Trump en Netanyahu, pleegt misdaad na misdaad. Na de genocide in Gaza, na de eerdere aanvallen van Israël op Libanon, Iran en Syrië storten Netanyahu en Trump het Midden-Oosten in een oorlog.

De reactie van Nederland en deze Kamer op deze oorlog is echt schrikbarend. Politieke partijen zoals de VVD en het CDA hullen zich in vaag taalgebruik om de misdaden van Trump en Netanyahu maar niet te hoeven veroordelen. De VVD en het CDA gooien het internationaal recht bij het grof vuil voor Trump. Marionetten van Netanyahu in dit huis, Geert Wilders voorop, applaudisseren voor hun misdadige meester. De Nederlandse regering zegt zelfs begrip te hebben voor Trump en Netanyahu. Waarom veroordeelt de minister-president die aanvallen van Trump en Netanyahu niet? Hoe kan hij begrip hebben voor de daden van deze misdadigers? Erkent hij dat we met Trump en Netanyahu te maken hebben met een imperialist en een genocidepleger? Deelt hij dat je geen begrip moet hebben, maar dat het tijd is voor sancties tegen Netanyahu en Israël, dat de oorlog moet stoppen, dat alle aanvallen van alle partijen moeten stoppen en dat het tijd is voor diplomatie?

Ik had zo gehoopt dat we hadden geleerd van de oorlog in Irak. Zo veel mensen kunnen die niet meer navertellen. Zo veel mensen zijn dood omdat het Midden-Oosten is gestabiliseerd door het Westen. Ik had gehoopt dat we hadden geleerd dat je democratie niet een land in kan bombarderen. Ik had gehoopt dat we hadden geleerd dat je de leiders van

Amerika nooit mag vertrouwen op hun motieven en Netanyahu al helemaal niet. Netanyahu en Trump zijn geen bringers van democratie en vrijheid. We mogen dan ook nooit meegaan in hun agenda van westerse en zionistische heerschappij. De mensen in Iran gaan over de toekomst in Iran, niet Trump of Netanyahu.

Naast onze verdeling van de aanval van Israël en de Verenigde Staten veroordelen wij ook mensenrechtenschendingen tegen burgers in Iran. De mensen in Iran lijden nu niet alleen onder de oorlog, maar lijden ook al decennia onder repressie. Misdaden gepleegd tegen weerloze Iraanse burgers mogen niet. Een regering die dat doet, pleegt misdaden. Kan de regering de laatste stand van zaken geven op het gebied van het ondersteunen van mensen in Iran voor hun mensenrechten en het treffen van sancties tegen plegers van misdaden tegen Iraanse burgers?

Voorzitter. Ik krijg ook veel berichten van mensen die tot op de dag van vandaag nog vastzitten in het Midden-Oosten en daarbuiten. Kan de regering de laatste stand van zaken op het gebied van de evacuatie geven?

We zien ook opnieuw dat de kosten van leven blijven stijgen. De gas- en benzineprijzen blijven stijgen. Wanneer kunnen we van de regering nu eindelijk concrete koopkrachtmategelen tegemoet zien om de mensen in ons land te helpen?

Dank, voorzitter.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Van Baarle. Het woord is aan mevrouw Dobbe voor haar inbreng namens de SP.

Mevrouw Dobbe (SP):

Dank u wel, voorzitter. De bevolking van Iran verdient vrijheid. Iraanse vrouwen verdienen het om vrij te zijn van het barbaarse regime waar ze nu onder overleven. Daarom snappen we de opluchting en de hoop vlak na de aanvallen van de VS. Maar we zagen die hoop op vrijheid ook in Afghanistan en ook in Irak, hoop die werd vermorzeld door de permanente oorlog die volgde.

Het Iraanse volk bombarderen betekent geen vrijheid. Dat zie je nu ook. Trump lijkt er inmiddels al klaar mee. Gisteren verkondigde hij dat er praktisch niks meer is om aan te vallen in Iran, terwijl Israël tegelijkertijd zegt dat de oorlog doorgaat zonder tijdslimiet, als een permanente oorlog. De Iraanse bevolking is de dupe: gebombardeerd, in puin, geen stap dicht bij vrijheid.

Bevrijding is het doel natuurlijk ook helemaal niet van deze aanvallen onder de naam Epic Fury. Na de illegale aanval op Venezuela is Iran aan de beurt, met de grootste olievoorraad ter wereld. Het is de bevrijding van olie, niet van de mensen in Iran. Ook als het gaat om een barbaars regime zoals in Iran, mogen we onze normen niet tot die van hen verlagen. Dat zou het belangrijkste verschil moeten zijn tussen tirannen en onszelf: dat wij geen wreedheden accepteren, wie ze ook begaan. Daarom moeten we de aanvallen van de VS en Israël op het internationaal recht veroordelen. Is de minister-president bereid om dat klip-en-klaar te doen?

Ondertussen neemt het aantal slachtoffers toe. Meer dan 1.300 mensen zijn omgekomen in Iran. Gisteren kwam de bevestiging dat het inderdaad de VS waren die een Iraanse meisjesbasisschool hebben gebombardeerd, met 175 doden als gevolg, waarvan het merendeel kinderen. Wat gaat Nederland doen om de oorlogsmisdaden in Iran, door het regime in Iran maar ook door de VS en Israël, te documenteren en te onderzoeken, om te zorgen dat hier geen strafeloosheid kan bestaan en schuldigen worden bestraft? Wie neemt verantwoordelijkheid voor deze doden? De hele regio is nu in onzekerheid en oorlog gestort.

De minister van Buitenlandse Zaken zegt dat Nederland zich inzet voor de-escalatie, maar wat zijn nu de concrete dingen die Nederland daadwerkelijk doet om ervoor te zorgen dat deze oorlog in het Midden-Oosten stopt? Wat doen we nu concreet echt? Nederland moet in ieder geval voorkomen zelf onderdeel te worden van deze oorlog. Nu komt er een Frans plan om de Straat van Hormuz in te gaan. Als we daaraan mee zouden doen, worden wij ook een oorlog in gerommeld. Wil de minister-president bevestigen dat er geen enkele toezegging is of wordt gedaan door dit kabinet om hieraan mee te doen?

Voorzitter. Dan Libanon. Na aanvallen van Hezbollah zien we een reactie van Israël in Libanon die we herkennen uit Gaza: burgers worden niet ontzien. Er zijn nu naar schatting 630 doden als gevolg van de Israëlische aanvallen. Meer dan 700.000 Libanezen zijn op de vlucht. Human Rights Watch rapporteert dat Israël wittefosforbommen inzet in woonwijken. Welke maatregelen gaat het kabinet nemen om te zorgen dat de druk wordt opgevoerd zodat Israëlische aanvallen op burgers in Libanon stoppen, net zoals de oorlogsmisdaden in Gaza en op de Westelijke Jordaanoever moeten stoppen? Is er een rode lijn voor minister-president Jetten of blijft dit kabinet niets doen?

Dan de gevolgen voor de mensen hier. De energieprijzen gaan stijgen, de prijzen aan de pomp ook; die zijn torenhoog. Als je nu gaat tanken, is het niet te betalen. Mensen komen in de problemen. Wat gaat het kabinet heel concreet doen om de gevolgen voor mensen hier tegen te gaan, bijvoorbeeld via de accijns of maximumprijzen, zodat mensen hun rekeningen nog kunnen blijven betalen? Graag een reactie.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel. U heeft nog een interruptie van de heer Stoffer.

De heer Stoffer (SGP):

Ik ben blij dat ik vandaag hoor dat mevrouw Dobbe toch ook ten aanzien van het Iraanse regime nadrukkelijk aangeeft dat daar al 47 jaar een verschrikkelijke onderdrukking van de bevolking plaatsvindt. Dat zag ik de afgelopen dagen niet terugkomen; ik zag in de uitingen van de SP met name de VS en Israël de grote agressors lijken. Als ik het goed interpreteer, zegt mevrouw Dobbe nu: het Iraanse regime is echt de aanleiding, de agressor, enzovoorts. Als het anders is, hoor ik het dadelijk graag. Mijn vraag is de volgende. Hoe deze oorlog afloopt, weet niemand hier in de zaal. Ik denk dat heel veel anderen dat ook niet weten. Maar stel nu eens dat straks blijkt, over een jaar of vijf, dat dit

echt wat veranderd heeft in Iran. Aan welke kant had de SP dan willen staan?

Mevrouw Dobbe (SP):

Wij hebben altijd gezegd dat het Iraanse regime barbaars is. Elke oorlogsmisdaad, elke misdaad tegen mensen, wie die ook pleegt, hebben wij altijd veroordeeld. Het verschil is dat oorlogsmisdaden die gepleegd worden door Iran, terecht direct worden veroordeeld, maar oorlogsmisdaden die gepleegd worden door de Verenigde Staten en Israël niet. Daar zit ons probleem. Dat is onze oproep aan het kabinet. We zijn er nooit onduidelijk over geweest dat dit een barbaars regime is. Dat gezegd hebbende, mijn tweede punt: wij staan aan de kant van de mensen. De mensen zijn er niet bij gebaat als er bommen op hen worden gegooid. Dat zie je nu ook. De kinderen in de meisjesschool waren niet gebaat bij deze aanvallen. Als wij denken dat het bombarderen van het Iraanse volk zou leiden tot democratie en vrijheid voor het volk, zouden wij dat steunen. Maar dat denken wij niet.

De heer Stoffer (SGP):

Ik denk dat de SP en de SGP existentieel anders aankijken tegen deze oorlog. Wij zien echt dat de VS en Israël onze oorlog voeren. Als je niet uitkijkt, gaan we straks namelijk ten onder aan wat vanuit Iran wellicht aan kernbommen en dergelijke onze kant op komt. Maar dan heb ik toch de volgende vraag: welk perspectief zou er voor de Iraanse bevolking zijn als er niets gebeurt? Waar komen ze dan uiteindelijk terecht?

Mevrouw Dobbe (SP):

Ik denk dat wij inderdaad fundamenteel anders aankijken tegen deze oorlog. Wij denken niet dat je barbarij bestrijdt met nog meer barbarij. Het Iraanse volk gaat zelf, hoe moeilijk dat ook is, over zijn eigen toekomst. Dat kan niet van buiten op een volk worden gebombardeerd, ook niet in Iran. Wij hebben daarom ook eerder voorstellen gedaan om Iraanse mensen, mensenrechtenactivisten, demonstranten en vrouwenrechtenactivisten zo veel mogelijk te steunen in hun strijd voor democratie en vrijheid. Daar moet de verandering ook vandaan komen. Dat kan alleen maar van onderop komen. Daar geloven wij in. Die voorstellen hebben wij dus al eerder gedaan. Die blijven wij ook doen.

De voorzitter:

Afrondend.

De heer Stoffer (SGP):

Is dit nu niet vanuit een Europese bril kijken naar hoe het in Iran gaat? Hoe vaak is de bevolking daar niet opgestaan? Ze worden gewoon neergeslagen. Er worden ik-weet-niet-hoeveel mensen vermoord. Ik begrijp heel goed dat een oorlog altijd verschrikkelijk is. Maar zonder steun van de VS en zonder dat Israël zich ermee bemoeit, komt de Iraanse bevolking toch nooit tot vrijheid? Hoe kijkt mevrouw Dobbe daarnaar? Denkt zij echt dat de bevolking dat kan met de blote handen, dat zij zonder wapens tegen het regime op kan?

Mevrouw Dobbe (SP):

Het is toch wel de omgekeerde wereld als ons wordt verweten dat wij hier met een Europese bril tegen aankijken. Dus het van buiten bombarderen van een land om daar democratie te brengen en om daar een regime neer te zetten dat welgevallig is voor de VS en niet voor de mensen in Iran, zou in het belang zijn van het Iraanse volk. Nou, dat zie ik absoluut niet zo.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Vóór de aanvallen van de VS en Israël hebben we het al gehad over de situatie in Iran. We hebben gezien dat 10.000 demonstranten in koelen bloede vermoord zijn door een van de meest bewapende regimes op aarde. In de jaren daarvoor zagen we dat vrouwen doelbewust door één oog geschoten werden. We zien dat vrouwen verkracht worden. We zien het allemaal gebeuren. Mensen vluchten uit het land. Er zijn Iraniërs hier die ons deze verhalen vertellen. Mevrouw Dobbe zegt dat ze dat erg vindt en dat ze dat veroordeelt. Maar ik weet dat de mensen daar, als wij het mantra uiten dat zij gaan over hun toekomst maar vervolgens niks doen om hen te helpen, niet geholpen zijn. Dan gaat het bloederige regime eindeloos door met het vermoorden van mensen.

De **voorzitter**:

Uw vraag, meneer Ceder.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Mijn vraag is: ziet mevrouw Dobbe ruimte voor Nederland of voor de SP om de Iraanse bevolking daadwerkelijk te helpen om, zoals zij zegt, hun toekomst te bepalen? Want het is overduidelijk dat een groot deel klaar is met het regime.

Mevrouw **Dobbe** (SP):

Die ruimte zien wij. Daarom hebben wij ook voorstellen gedaan om vooral de vrouwen waar de heer Ceder het over heeft, te helpen, om die te kunnen ondersteunen. Maar beweert de heer Ceder hier nu dat het bombarderen van de vrouwen waar hij zegt voor op te komen, vrouwen die strijden voor hun vrijheid, hen helpt? Er worden bommen gegooid op hun huizen en hun gezinnen, terwijl het regime er gewoon nog zit. Ze zijn geen stap dichterbij vrijheid gekomen. Ze zijn geen stap dichterbij het tegengaan van oorlogsmisdaden tegen henzelf. Dat zie ik dus absoluut anders.

De **voorzitter**:

Meneer Ceder, korter dan zojuist.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Ik begon mijn betoog met het inzoomen op de situatie in Iran. Mijn verhaal over de aanvallen zal ik zo bespreken. Ik heb juist ingezoomd op het feit dat we vóór de aanvallen deze discussie al hebben gevoerd. Het valt me op dat mevrouw Dobbe en de SP vooral als beschouwers naar het conflict kijken. Mijn vraag is als volgt. U heeft gelijk, mevrouw Dobbe. U heeft gelijk dat we die vrouwen moeten helpen. Daarvoor staan wij zij aan zij. Maar bent u het met mij eens dat het bieden van humanitaire hulp aan hen en het oprichten van een bewijsbank de facto nooit kunnen

leiden tot het in staat stellen van het volk om het regime omver te werpen? Bent u het in ieder geval eens met die gevolgtrekking?

Mevrouw **Dobbe** (SP):

Ik ben het er overigens niet mee eens dat dat niet belangrijk zou zijn in dit proces. Het verzamelen van bewijzen van oorlogsmisdaden, zodat er geen straffeloosheid kan bestaan, ook voor misdaden die zijn gepleegd door het Iraanse regime, is heel belangrijk, denk ik. Ik denk dat het heel belangrijk is om sancties op te leggen tegen het regime, maar democratie en vrijheid moeten van onderop komen. Daarom hebben wij vóór deze aanvallen al gepleit voor het zo veel mogelijk steunen van de Iraanse bevolking, om mensenrechtenverdedigers en vrouwenrechtenverdedigers in staat te stellen zelf op te komen voor hun vrijheid. Dat hebben we ook gedaan. Als de heer Ceder dit niet wenst te horen of hier niet naar wenst te luisteren, is dat aan hem, maar die voorstellen kan hij gewoon terugvinden.

De **voorzitter**:

Afrondend.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Dit vind ik het ingewikkelde aan de SP, Nederland en Europa. Wij zeggen dat een volk moet opstaan en moedigen hen aan dat te doen. Maar als ze door het oog worden geschoten en worden verkracht, en als er tienduizenden mensen worden vermoord, reiken wij geen vinger naar hen uit. Ik ben het ermee eens dat een bewijsbank belangrijk is. Maar dat betekent dat er al slachtoffers zijn en dat er slachtoffers zullen blijven komen. Als er geen handhaver is van het internationaal recht, wie moet het dan doen? De VS, China, Rusland? Wie gaat ervoor zorgen dat het Iraanse regime tot de orde geroepen wordt? Er is niemand die dat dan doet. Mijn punt is: erkent de SP dat met haar voorstellen de mensen die opstaan uiteindelijk niet in staat zullen zijn om het regime omver te werpen? Even los van het feit dat dat vervolgens actie vraagt, bent u het ermee eens dat dit onvoldoende is, en dat die mensen niet in staat zijn tegen het brute regime op te staan, en dat ze, als ze dat wel doen, keer op keer worden neergeslagen?

Mevrouw **Dobbe** (SP):

Ik denk dat het Iraanse volk moet gaan over zijn eigen toekomst. Het enige en het beste wat wij kunnen doen, is dat volk steunen. Dat kunnen we doen door de mensenrechtenverdedigers en de vrouwenrechtenverdedigers, de mensen die ertegen opkomen, te steunen. Wij dragen ze niet op om dat te doen, zoals de heer Ceder suggereert, alsof wij vanuit Europa zeggen: dat zou je moeten doen. Nee, zij doen dat al. Wij willen hen steunen op het moment dat zij dat doen. Die voorstellen hebben wij gedaan. Is dat makkelijk? Nee, natuurlijk niet? Is dat de oplossing, en is er een knop die we zouden kunnen indrukken om daar democratie en vrijheid te brengen? Nee, natuurlijk niet. Maar de heer Ceder suggereert wel dat er dan maar zou moeten worden ingegrepen, en dan maar via de weg van de VS, namelijk door het bombarderen van diezelfde vrouwen waarvoor de heer Ceder zegt op te komen. Hij suggereert dat dat de oplossing zou zijn. Dat is structureel onverantwoord en onwenselijk. Daar geloven wij absoluut niet in.

De voorzitter:

Ik dank u wel, mevrouw Dobbe. Het woord is aan mevrouw Teunissen voor haar inbreng namens de Partij voor de Dieren.

Mevrouw Teunissen (PvdD):

Voorzitter, dank u wel. Ik wil vooropstellen dat het Iraanse regime uiterst moorddadig is. Het is uiterst moorddadig en het moet voor het Internationaal Strafhof worden geslept. De druk om het regime daar weg te krijgen moet worden opgevoerd. Maar de illegale aanval die de VS en Israël tegen Iran zijn gestart is een schending van het internationaal recht. Nederland zou die moeten veroordelen. Ik heb met verbazing gekeken naar de reactie van het kabinet, dat begrip toont voor deze aanvallen. We hebben gezien dat er inmiddels honderden slachtoffers zijn gevallen onder Iraanse burgers. Er is een meisjesschool geraakt door de VS. Dat is gisteren bevestigd. 175 kinderen zijn omgekomen.

Voorzitter. Waarom zegt het kabinet begrip te tonen voor deze aanvallen? Ik zie dit ook in de context van het feit dat Nederland zich niet eerder heeft uitgesproken en geen duidelijke actie heeft ondernomen in die richting, in lijn met het internationaal recht. Kijk naar wat er gebeurt op de Westelijke Jordaanoever met de uitbreidingen van de illegale nederzettingen. Daar is nog geen enkele effectieve maatregel tegen ingezet. Ja, een slap ontmoedigingsbeleid. Kijk naar de genocide in Gaza, waarop het kabinet drie jaar lang geen actie heeft ondernomen en waarvan dit kabinet weer zegt: de Rode Lijneisen nemen we niet over. Nu wordt de illegale aanval van de VS en Israël op Iran ook weer niet heel duidelijk veroordeeld. Neem een voorbeeld aan de Spaanse premier Sánchez. Die laat heel goed zien: het is geen valse tegenstelling; het is en-en. Je kunt én optreden tegen dat moorddadige Iraanse regime én je kunt pal staan voor het internationaal recht en de inval veroordelen.

Voorzitter. In die lijn heb ik ook nog een aantal vragen aan het kabinet. Steunt het kabinet onafhankelijk onderzoek naar de schendingen van het internationaal recht door de VS en Israël in Iran? Teheran werd afgelopen weekend in duisternis gehuld en zure regen viel uit de lucht na Amerikaanse en Israëlische aanvallen op oliedepots. Hierbij zijn burgers om het leven gekomen en er is een catastrofale milieuramp ontstaan die nog jarenlang gevolgen kan hebben voor de Iraanse bevolking. Hoe kijkt het kabinet aan tegen deze schending van het internationaal recht? Bij een illegale aanval is het ook volgens het VN-Handvest geoorloofd om sancties toe te passen op overtredende landen. Mijn vraag is dus: heeft het kabinet maatregelen in nationaal of internationaal verband overwogen richting de VS en Israël?

Voorzitter. Israël is bezig met een groter plan. We zien ook in Libanon schendingen van het internationaal recht. Sinds 2 maart zijn er meer dan 500 mensen om het leven gekomen door Israëlische aanvallen. Al meer dan 700.000 mensen zijn door Israël gedwongen verplaatst. Dit is een misdaad tegen de menselijkheid volgens het internationaal recht. Daarnaast zijn er in korte tijd meer dan 500 mensen door Israëlische bombardementen om het leven gekomen, wordt de civiele infrastructuur gericht aangevallen en heeft Israël witte fosfor ingezet in Zuid-Libanon. Ook dit is een oorlogsmisdaad, en ik heb helemaal niks gehoord van het kabinet. Mijn punt is dus: wil het kabinet hier verantwoording afleggen voor de reacties die het geeft, voor het begrip

tonen en weggijken en het niet uitspreken als er sprake is van schendingen?

Voorzitter. Dat is zo belangrijk, want wij moeten geloofwaardig blijven als Nederland, als Europa. We zijn gastland van het internationaal recht. We moeten onze geloofwaardigheid behouden. Als we dat niet doen, dan gaat het recht van de sterkste in de wereld gelden in plaats van het internationaal recht.

Voorzitter, tot slot. De minister benoemt in de brief aan de Kamer dat Iraanse civiele objecten in omliggende landen zijn geraakt. Steunt Nederland onafhankelijk onderzoek naar mogelijke schendingen? Dat heb ik al gevraagd. Ik had nog een andere vraag, over Iraanse vluchtelingen. We zien dat er een risico is dat vluchtelingen toch worden uitgezet naar Iran, terwijl hun veiligheid niet gegarandeerd is. Kan het kabinet bevestigen dat wij Iraanse vluchtelingen niet terugsturen naar Iran?

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel. Het woord is aan de heer Klaver namens de fractie van GroenLinks-Partij van de Arbeid.

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):

Voorzitter. Het Iraanse volk leeft al 47 jaar onder onderdrukking, 47 jaar onder het juk van een theocratisch regime. Vele dappere mensen hebben gestreden voor vrijheid, voor het recht om vrij te zijn en jezelf te kunnen zijn. Het is de hoogste tijd dat er verandering komt in Iran, dat mensen daar echt in vrijheid kunnen leven. Maar eenieder die denkt dat Donald Trump of Bibi Netanyahu het ook maar één seconde te doen is om het Iraanse volk dat strijdt voor vrijheid, heeft het volstrekt mis.

Dit gaat er wat mij betreft mis in de hele discussie die we nu hebben, in het hele debat over de illegale aanval op Iran. Kijk, de afgelopen twaalf dagen zijn we inmiddels getuige geweest van een ongekeende uitbarsting van geweld. De vraag die we nog steeds met z'n allen hebben, is: wat is het plan? Wat is het plan van de Verenigde Staten? Waarom doen ze dit? De Amerikaanse regering lijkt het zelf namelijk ook niet te weten. Trump, Rubio, Hegseth spreken elkaar dagelijks tegen. Maar niet alleen het Witte Huis zorgt voor verwarring; ook het kabinet hier in Den Haag kan er wat van. Eerst riep de premier nog op tot de-escalatie, waarvoor complimenten. Dezelfde dag trekt de minister van Defensie dit standpunt via een interview in NRC in twijfel. Dit ondermijnt de positie van de premier en die van de minister van Buitenlandse Zaken. Dat is wat mijn fractie betreft onacceptabel. Nadat we 48 uur lang VVD'ers op ongeveer alle kanalen van de NPO voorbij hebben zien komen, is er ineens begrip voor de aanvallen van Netanyahu en Trump in dit kabinet. Waar de premier het internationaal recht nog aanhaalt, weigert de minister van Defensie hierover te spreken. Ik noem dit profileringsdrang boven landsbelang. Er dreigt een grote escalatie van geweld, en het is volstrekt onduidelijk wat het standpunt van het Nederlandse kabinet is. Dit mag de premier niet tolereren. Daarom vraag ik hem: gaat u voortaan de eenheid van het kabinetsbeleid bewaken en neemt u hierin het voortouw?

Voorzitter. Als het kabinet begrip heeft voor de illegale oorlog, heeft het kabinet dan ook begrip voor de consequenties? Het regime radicaliseert en zal de bevolking op nog wreder wijze onderdrukken. Heeft het kabinet daar begrip voor? Mogelijk valt Iran uiteen in een burgeroorlog. Mensen slaan op de vlucht naar Europa. De prijzen aan de pomp exploderen. Heeft het kabinet daar begrip voor? Opeens is er een explosie aan geweld in Libanon. 700.000 mensen moeten hun huis ontvluchten, waarvan 200.000 kinderen. De commissie Buitenlandse Zaken was daar vorig jaar, in Zuid-Libanon. Wat we daar zagen, was echt verschrikkelijk. Er is nog een schepje bovenop gedaan. Heeft het kabinet daar begrip voor? Een raketaanval door de Verenigde Staten op een meisjesschool — die is hier al vaak genoemd — heeft het kabinet daar begrip voor? Er dreigt een groot tekort aan Patriotraketten. De Russische staatskas wordt gespekt door de stijgende olieprijs, en er zullen extra slachtoffers vallen in Oekraïne. Heeft het kabinet daar begrip voor?

Voorzitter. Deze oorlog is niet in het belang van Nederland. Ik vraag het kabinet dan ook om toe te zeggen dat Nederland op geen enkele wijze — op geen enkele wijze — politiek of militair, steun zal verlenen aan de Amerikaanse en Israëlische oorlogshandelingen.

Ik kom tot een afronding. Het lijkt er niet op dat deze illegale, roekeloze oorlog van Trump en Netanyahu het Iraanse volk de vrijheid en de voorspoed gaat geven die het verdient. Deze oorlog maakt Nederland onveiliger. Het feit dat wij de Evertsen naar de Middellandse Zee moeten sturen, terwijl wij aan het trainen waren op de Baltische Zee om ons voor te bereiden op de écht grote bedreiging van Nederland en Europa, namelijk Rusland, is heel veelzeggend. Ik wil dit kabinet oproepen: houd de rug recht. Loop niet achter Donald Trump en Bibi Netanyahu aan; de prijs die we daarvoor zullen betalen, is te groot.

Dank u wel.

De heer **Wilders** (PVV):

Ik vraag me toch oprecht af waarom de partij van de heer Klaver altijd aan de verkeerde kant van de geschiedenis wil staan. Hij heeft dat eerder gedaan, ten aanzien van Gaza. Hij heeft de Palestijnen — lees: Hamas — toch een beetje de hand boven het hoofd gehouden. Hij heeft, als het gaat om Israël, de beruchte motie-Piri voor een volledig wapenembargo. Dat zou er zelfs toe leiden dat Israël zichzelf niet kon verdedigen als ze onderdelen of wapens nodig zouden hebben, om ook Iraanse raketten uit de lucht te halen. Dat was ook niet de goede kant van de geschiedenis. Nu doet u het opnieuw. Nu staat u opnieuw bij Iran. U zegt het in andere woorden, maar het is ongeveer het verhaal van de ayatollahs. Die zeggen: "Wat is de agenda van de Israël's? Wat is de agenda van de Amerikanen? Het mag allemaal niet." U spreekt nu de taal van de ayatollahs. Mijn vraag is: waarom kiest u altijd de kant van de onderdrukkers, van de terroristen, van de antisemieten? Die zou u toch niet moeten steunen? Ik snap dat niet.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Het geheugen in dit parlement is over het algemeen vrij kort. Er is een hele hoge omloopsnelheid van collega's, hier in het parlement. Ik zie trouwens een nieuwe collega zitten. Ik ben blij dat u er bent, hoor; het is niet persoonlijk. Som-

mige collega's blijven heel lang zitten, zoals de heer Wilders. Nou ja ... Laat ik het daarbij laten. Maar dat geheugen zou bij u wel op orde moeten zijn. Ik kijk terug naar wat er is gebeurd in Irak. Precies dezelfde discussie hebben we nu. Toen was het ook: "Als je tégen de inval in Irak bent, dan ben je vóór het regime van Saddam Hoessein." Zo simpel zit de wereld gewoon niet in elkaar. Ook toen waarschuwde mijn partij: "Pas op voor wat er gebeurt. Saddam is verschrikkelijk, maar als we daar binnenvallen, wat trekken we dan los? Tot wat voor verschrikkelikheden gaat dat leiden?" Ik zou zeggen dat mensen die toen die inval steunden en daar nog steeds niet op terug zijn gekomen, aan de verkeerde kant van de geschiedenis staan. We hebben gezien tot wat voor ontwijking het heeft geleid in Irak, en breder in de regio. We hebben gezien hoe het heeft geleid tot de opkomst van IS en uiteindelijk tot een oorlog in Syrië. Die oorlog in Syrië heeft ertoe geleid dat er uiteindelijk een enorme stroom vluchtelingen naar Europa is gekomen. Het ayatollahregime is verschrikkelijk. Ik denk dat niemand in deze Kamer zegt: "Dat is leuk, wat die lui daar doen! Dat moet lekker zo blijven." Maar de vraag is hoe je ze daar wegstrijkt. Ik geloof niet in regime change door het gooien van bommen.

Dan nog één ding. Wij denken volstrekt anders over wat er gebeurt in Gaza. Wij noemen dat inderdaad een genocide. Maar wij hebben nooit voorgesteld om dan maar troepen daarnaartoe te sturen om die te stoppen, omdat we andersgoed weten dat een militaire oplossing geen oplossing is. Helaas, was het maar zo! Wij hebben altijd, consequent, gepleit voor het inzetten van het internationaal recht. Wij vinden dat Netanyahu hiervoor verantwoording moet afleggen bij het Internationaal Strafhof. Wij hebben voorstellen ingediend in het parlement om ervoor te zorgen dat het Iraanse regime ook voor het Internationaal Strafhof wordt gedaagd. We moeten sancties instellen voor Iran. We moeten, waar mogelijk, afspraken maken, zoals er ook een nucleaire deal is gemaakt. Dat zijn de instrumenten die we hebben. Eenieder die hier doet alsof we Iran naar de vrijheid zouden kunnen bombarderen, heeft het helaas bij het verkeerde eind.

De heer **Wilders** (PVV):

Dat was geen antwoord op mijn vraag. Mijn vraag was: waarom staat u constant aan de verkeerde kant van de geschiedenis, door het steunen van Hamas, door het steunen van Iran, door hier ayatollahtaal te spreken en door er met de motie-Piri voor te zorgen dat Israël zich niet kan verdedigen? Ik ga natuurlijk ook niet over de motieven van de Amerikanen en de Israël's. We weten wel dat het regime nu, in ieder geval wat betreft zijn militaire capaciteit, wat dat dan ook is, wat verder terug in de tijd is gezet. We weten ook dat zij hun proxy's aansturen, ongeacht of het gaat om de Islamitische Jihad, Hezbollah, of mensen die, in opdracht van hen, tot Nederland aan toe dissidenten om zeep helpen. We weten dat die kracht nu hopelijk wat minder is geworden.

We weten ook één ding, namelijk dat het internationaal recht de Iraanse bevolking nooit heeft geholpen. Internationaal recht heeft de Iraanse bevolking nooit geholpen. Het gaat in meerderheid om jonge mensen, twintigers, begin dertigers, die vrijheid willen en die niet krijgen. Dan kan je wel honderd keer naar het Internationaal Strafhof gaan en wel honderd keer zeggen tegen het kabinet "ja, maar het internationaal recht", maar het internationaal recht zorgt er

niet voor en zal er ook nooit voor zorgen dat Iran vrij wordt. Waarom kiest u de kant van de ayatollahs?

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Er zijn echt dagen waarop ik zou willen dat mijn wereld zo simpel was als die van de heer Wilders. Ik meen dat echt oprecht. Als het zo simpel zou zijn, als het bombarderen van Iran ertoe zou leiden dat die ayatollahs verdwijnen, dat er vrijheid komt in het land, dat er een ander regime komt, als het daar allemaal toe zou leiden, dan denk ik dat heel veel mensen hier zouden denken: "Oh, wat fijn! Wat goed." Maar dit is niet de eerste oorlog in het Midden-Oosten die is gestart door de Verenigde Staten. De resultaten daarvan vallen behoorlijk tegen. De verantwoording die Nederland heeft moeten afleggen over de steun aan de oorlog in Irak, met zó'n dik rapport van de commissie-Davids, zou ons aan het denken moeten zetten. Laten we hier geen wedstrijd houden over wie er het meeste geeft om het Iraanse volk. Ik wil niets liever dan dat de mensen daar in vrijheid kunnen leven en dat vrouwen niet hoeven te vrezen voor hun leven, gewoon vanwege het simpele feit dat ze vrouw zijn. Maar waar ik me tegen verzet, is het idee dat deze aanvallen ertoe zouden leiden dat het Iraanse volk veiliger is. Dat gaat helaas niet gebeuren. Sterker nog, ik denk dat het tot meer onveiligheid en meer instabiliteit in de regio gaat leiden.

Wat het doel is van de Verenigde Staten, doet er nogal toe. Wat proberen ze te doen? Zo ongeveer iedere dag verandert dat. Iedere dag verandert wat nou precies het doel is van deze oorlog. Waar wil je eindigen? Wanneer is het afgelopen? Er zijn weet ik hoeveel bommen afgevuurd op Iran, en u zegt: laten we hopen dat het iets heeft bijgedragen aan het verzwakken van de positie van Iran. "Laten we hopen"; hoort u wat u zegt? Een oorlog starten en dan maar hopen dat die heeft geholpen! Ik vind niet dat dit is hoe wij moeten opereren.

Dan iets over dat internationaal recht. Dat is verre van perfect. Ik schaam me kapot als ik zie wat er bijvoorbeeld in Gaza gebeurt. We doen een beroep op het internationaal recht en ik zie dat het niet werkt. Maar om dan te denken dat de oplossing daarvoor, van dat punt van het internationaal recht, is om bommen te gooien ... Dan hebben we als Nederland een heel groot probleem, want dan zijn het de grootste machtsblokken in de wereld die op deze manier gaan proberen om de wereld te verdelen, of het nou Poetin is in Oekraïne, of Xi Jinping in Taiwan. Maar kijk dus ook naar wat er nu gebeurt in Iran en in het Midden-Oosten. Het internationaal recht is verre van perfect, maar het is wel het beste wat we nu hebben en het is aan ons om het werkend te maken.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Wilders** (PVV):

"Het internationaal recht is verre van perfect." Nou, het internationaal recht is totaal imperfect. Zegt u maar eens tegen de inwoners van Iran dat het verre van perfect is. Zegt u dat maar eens tegen de landen die last hebben van de dreigementen van Iran. Zegt u dat maar eens tegen de landen die last hebben van de proxy's, van al die terreurorganisaties die Iran financiert en die overal in de wereld mensen opblazen. Mijn probleem met de heer Klaver is dat

hij zegt wat hij niet wil, maar geen idee of begin van een oplossing heeft voor hoe het dan wel moet. Geen begin.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Dat is niet waar. Dat heb ik net gedaan.

De **voorzitter**:

Meneer Wilders is aan het woord.

De heer **Wilders** (PVV):

Ja, ik was aan het woord. Hij geeft geen begin van hoe het dan wel moet. Hij zegt alleen maar: dit mag niet, dat mag niet en dit mag niet. Ik zeg u dat de mensen in Iran niet geholpen zijn met het soort ayatollahteksten dat u hier houdt. Zij willen bevrijd worden. Ik weet ook niet of dat met bombardementen wel of niet lukt. Daar heeft u wellicht gelijk in. Maar ik weet wel dat niets doen ervoor zorgt dat de bevolking nog meer wordt onderdrukt en ervoor zorgt dat ze doorgaan met hun ballistische programma en nucleaire activiteiten, waar ook wij in Nederland en Europa last van kunnen hebben — dat is gewoon een feit — en dat ze hele regio destabiliseren. Ik zeg dus: steun dat nou. Heel veel mensen uit Iran, zowel daar als in de diaspora, steunen dat ook, hoe moeilijk ze het ook hebben. Ze doen ook een beroep op u om ervoor te zorgen dat hun land wordt bevrijd. Ze staan niet te demonstreren tegen de acties van de Amerikanen en Israël's, maar steunen die acties. En u? Wat is uw antwoord op al die Iraniërs die vragen om dit te steunen? U spreekt als de ayatollahs.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Dit wordt vast een mooi geknipt filmpje, maar volgens mij heeft u niet goed geluisterd naar wat ik hier sta te betogen. De hypocrisie vind ik eigenlijk behoorlijk stuitend. Want ik hoor u echt helemaal nooit over wat er gebeurt in Gaza en hoe de mensen daar onder de verschrikkingen moeten leven. Over Congo hoor ik u niet, of over wat in Zuid-Sudan gebeurt. Ik hoor u daar helemaal niet over. Ik heb u ook geen voorstellen zien doen om daar militaire interventies te plegen. Als het u echt te doen zou zijn om het helpen van de Iraanse bevolking, zouden we wel met andere middelen komen. Ik heb wel degelijk verteld wat ik vind dat er moet gebeuren. Dat zijn de sancties tegen het regime. Dat is het regime voor het Internationaal Strafhof dagen. Dat is de oppositie daar steunen, hoe moeilijk dat ook is. Maar ik geloof niet en dat is wel waar nu over wordt gesproken ... Ik weet niet of ze het gaan doen, hè? Want dat is het hele probleem: ik weet niet wat het plan van de Verenigde Staten is. Maar ik maak me zorgen als er wordt gesproken over het bewapenen van bepaalde groepen in Iran, want dat gaat leiden tot een burgeroorlog met enorme aantallen slachtoffers tot gevolg en niet tot de vrijheid die we de mensen daar zo gunnen.

Tot slot zeg ik tegen alle mensen in de Iraanse diaspora: ik voel jullie pijn. Ik spreek die mensen ook. Het is echt niet zo dat iedereen denkt: laat de bommen daar maar vallen, want dit gaat helpen. Je ziet dat mensen verschillende opvattingen hebben over wat de beste manier is om het Iraanse volk te bevrijden, maar iedereen is verenigd in het idee dat het Iraanse volk vrij moet zijn. Daar steun ze ik volledig in. Nog één keer: het geheugen in dit parlement is kort; dat weet ik. Maar juist tegen iemand die al meer dan

twintig jaar in dit parlement zit, zeg ik: ga terug naar wat er gebeurd is in Irak. Dat hebben wij gesteund. Het was het begin van het einde van het premierschap van premier Balkenende, omdat we daar een illegale oorlog steunden, die uiteindelijk een hele regio echt de vernieling in heeft geholpen.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Ik ben het eens met de heer Klaver dat het historisch geheugen in de Tweede Kamer soms vrij kort en selectief is. Het gaat heel veel kanten op, wat dat betreft. Ik probeer tijdens dit debat — dat deed ik ook in de interruptie bij mevrouw Dobbe — op twee punten in te zoomen. Ik zal zo tijdens mijn bijdrage wat vertellen over wat ik van de aanval vind, maar ik probeer ook vooral naar de rol van Nederland en Europa te kijken in een tijd waarin die verandert. Bij meneer Klaver vraag ik me het volgende af. Een aantal jaren heeft Europa het pad bewandeld van diplomatie. Er was het JCPOA, de Irandeal. Daar moest Europa dan iets van vinden. Ik denk dat GroenLinks daar wel voor was, voor het pad van diplomatie, van gesprekken voeren, in de hoop dat het Iraanse regime een gesprekspartner was waarmee je zaken kon doen. U heeft het over Gaza. In de tussentijd is Hamas wel gefinancierd en gesteund door Iran, waardoor 7 oktober heeft kunnen gebeuren. De Houthi's zijn gefinancierd, waardoor wat we nu, en ook daarvoor al, in de zeevaart zien, heeft kunnen gebeuren. Mijn vraag vanuit historisch perspectief: hoe kijkt de heer Klaver daar nu naar? Hebben wij als Europa tien jaar geleden niet een fout gemaakt door het Iraanse regime te veel vrijheid te geven, waardoor we de huidige ontwikkelingen — de aanval is daar een van, maar ik bekijk het in een veel breder historisch perspectief — als Europa eigenlijk hebben laten gebeuren?

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Volgens mij zijn er twee zaken. Eén: het aanpakken van het regime via de diplomatieke route bij de financiering van proxy's is niet effectief gebleken. Punt. Dat had het wel moeten zijn. U verwijst naar de nucleaire deal. Het was niet Iran dat die opzegde. Weet u nog wie dat was? Het was Donald Trump. Er lag een plan. Europa liep daarin voorop. We hadden een deal. Die was niet perfect, er waren problemen in de uitvoering, maar het waren verdorie de Verenigde Staten die de deal opzegden. Dat is wat er is gebeurd. Daarmee is het diplomatieke pad ook verlaten. Ik vind dat eeuwig zonde. Ik denk dat we wel degelijk op dat pad door hadden moeten gaan, maar dat is niet gebeurd.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Ik ben in ieder geval blij dat de heer Klaver erkent dat het pad dat ook GroenLinks destijds bewandelde, niet het gewenste effect heeft gehad ... Meneer Klaver, u kunt daar zo op reageren. In de afgelopen jaren heeft Iran, terwijl het handen schudde met Europa en de VS, Hamas gesteund, waardoor 7 oktober had kunnen gebeuren, met alle gevolgen daarna. Dat klopt gewoon, dat klopt gewoon.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Nee, maar dit is ...

De **voorzitter**:

Neeneenee, meneer Klaver.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Ik reageer op de heer Klaver.

De **voorzitter**:

Komt u tot een vraag, meneer Ceder.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Ja, dat zou fijn zijn.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Ja, voorzitter. Hier lopen ook weer twee dingen uit elkaar. Want de heer Klaver zegt: het regime is verschrikkelijk, het volk moet het heft in eigen handen kunnen nemen en we moeten de oppositie steunen. Tegelijkertijd betreurt hij dat de deal is afgeketst. Als de deal zou zijn doorgelopen, dan hadden we hier misschien vrede gehad maar zou het regime overeind zijn gebleven. Erkent u dat als die deal zou zijn doorgelopen, de oppositie en het Iraanse volk niet de midelen hadden gehad om alsnog, als zij dat zouden willen, tot een ander bestuur te komen?

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Allereerst denk ik dat de nucleaire deal een gouden kans was; die heeft Donald Trump uit zijn handen laten vallen. Dus ja, GroenLinks-Partij van de Arbeid was voor deze diplomatieke route. Laat ik het even gewoon benoemen zoals het is: Donald Trump heeft daarvan gezegd "dat gaan we niet meer doen". Dat was een heel slecht idee. Daar blijf ik bij. Had die deal ertoe geleid dat er regime change was gekomen? Nee, dat was ook helemaal niet het doel van deze deal. Maar het bombarderen, dat de VS nu doen, en het omleggen van Khamenei hebben ertoe geleid dat we nu zijn zoon hebben. Dus ook het gooien van bommen leidt er niet per se toe dat dat regime daarmee verandert. Dat is namelijk de hele kern van mijn betoog. Ik zou willen dat er een ander regime zat, maar regime change van buitenaf is eigenlijk nog nooit succesvol gebleken. Dat is waar mijn grote kritiek zich op richt. Ik zou ook hopen ... We staan vaak zij aan zij met de fractie van de ChristenUnie, maar op dit punt zou ik zeggen: kijk naar de geschiedenis en naar wat er in Irak is gebeurd. Er worden nu precies dezelfde argumenten gewisseld als destijds. Wij waren daartegen. We werden weggezet en er werd tegen ons gezegd: "Ziet u dan niet hoe verschrikkelijk Saddam Hoessein is? Ziet u niet dat het Iraakse volk bevrijd moet worden?" Kijk eens tegen welke prijs dat is gebeurd en welke politieke consequenties dat heeft gehad in Nederland.

De **voorzitter**:

Kort en bondig, meneer Ceder.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Dit antwoord van de heer Klaver bewijst mijn zorg, want dit hoorden we ook van het kabinet. De verantwoordelijkheid wordt altijd bij de ander neergelegd, bij een abstract systeem, waardoor wij geen verantwoordelijkheid hebben voor volkeren die onderdrukt worden. Het ligt altijd aan de ander. Ik heb net het volgende aangegeven. Het is waar dat in de tijd dat die deal gesloten was, Iran Hamas is blijven financieren, het Hezbollah is blijven financieren en het de Houthi's is blijven financieren, met als een van de gevolgen,

even los van de aanval, want ik heb het over de periode daarvoor ... We hebben de afgelopen jaren kunnen zien wat er geïnstigeerd is, mede omdat Europa achteroverleunde en vooral de ander de schuld is gaan geven. Mijn laatste vraag: klopt het dat, als u zegt dat wij alles moeten doen om de oppositie te steunen, wat wij tot nu toe gedaan hebben onmogelijk zou kunnen leiden tot een ander regime? Bent u het in ieder geval daarmee eens? Ik probeer namelijk te kijken naar een geloofwaardig verhaal, want ik spreek ook de mensen die u gesproken heeft. Zij zeggen: "Wij geloven dit verhaal niet. Jullie zeggen ons te steunen, maar als puntje bij paaltje komt laat Europa ons continu in de steek."

De voorzitter:
De vraag is helder.

De heer Ceder (ChristenUnie):
Ik ben benieuwd hoe uw punt die mensen daadwerkelijk zou hebben geholpen?

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):
Ik probeer het heel vaak hier te zeggen: de wereld is niet zwart-wit. Zeker als het gaat over geopolitiek kunnen er gewoon verschillende dingen tegelijk waar zijn. Als u zegt dat Iran in de afgelopen jaren proxy's heeft kunnen financieren, met enorme gevolgen, is dat waar. Laten we alsjeblift helder zijn over de zaken die er zijn gebeurd. Maar ik ben het er niet mee eens dat dit wordt aangevoerd, zoals nu gebeurt, als rechtvaardiging voor een aanval die de Verenigde Staten en Israël op Iran uitvoeren. Dat is wel waar het nu over gaat. Ik zie dat niet als een oplossing en trek die dingen daarom uit elkaar. Ik vind het heel gevaarlijk om te zeggen dat Iran slecht is — daar zijn we het heel snel over eens — en dingen heeft gedaan die niet kunnen en dat Iran daarom wordt gebombardeerd. Hier zit het enorm grote risico, want dit is precies wat er ook in Irak is gebeurd. Dit is precies waarvan wij als Kamer collectief hebben gezegd: dit gaan wij nooit meer doen. En ik zie ons hier weer, in ieder geval sommige delen van de Kamer, die val in lopen. Dat moeten we niet doen.

De heer Markuszower (Groep Markuszower):
Ik hoop zo dat we het ook gaan hebben over de problemen voor Nederland die deze oorlog daar teweegbrengt. De vraag bij dit soort debatten is natuurlijk altijd: denkt de heer Klaver dat Netanyahu of Trump naar hem gaat luisteren? Ik denk het niet. Ik denk dat ze zich weinig zullen aantrekken van wat hier wordt gezegd vandaag. Maar toch even. De heer Klaver zegt dat een regime change van buitenaf nooit is gelukt. Ik leefde toen niet, maar ik kan me Duitsland 1945 en Japan 1945 herinneren. Ik kan me ook herinneren Panama 1989, Grenada 1983, Kosovo, Servië 1999/2000. Het is dus wel degelijk eerder gelukt. Je kan regimes veranderen. Soms gaat het dan zelfs ietsje beter. Er zijn ook voorbeelden dat het ietsje slechter is gegaan; u noemde net Irak. De vraag is dus: hoe kan de heer Klaver zo'n stelling poneren die hij niet met feiten kan onderbouwen?

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):
Ik ga de Tweede Wereldoorlog en de prijs die daar is betaald door de geallieerden om Europa te bevrijden, hier even

buiten laten. Laat ik op de andere zaken wel ingaan. Volgens mij heb ik aangegeven dat je met het simpelweg bombarderen van een land niet succesvol een regime change voor elkaar kan krijgen. Ik heb het gehad over het Midden-Oosten, waar de Verenigde Staten dat een aantal keren hebben geprobeerd en waar dat niet is gelukt. We weten eigenlijk dat als je dat al zou willen, dat gebeurt met boots on the ground. Op de plekken die u noemt is dat wel gebeurd. Daarvoor moest je behoorlijk veel militairen zo'n land insturen. Dat is geprobeerd in Irak, met exact alle argumenten die nu worden gewisseld. Het ging toen over weapons of mass destruction, massavernietigingswapens, en hoever die zouden zijn in de ontwikkeling en hoe gevaarlijk die zouden zijn. Het leek allemaal mee te vallen daarna. Het is trouwens niet zo dat er niks gebeurde, hè. Dit is waar ik op wijs, meneer Markuszower. Laten we met de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog alsjeblift een beetje oppassen.

De heer Markuszower (Groep Markuszower):
Nou, je hoeft niet per se voor alles op te passen. Ik noemde ook andere voorbeelden, zoals Kosovo. Dat is nog niet zo lang geleden. Ik noemde net dat hele rijtje: Grenada, Panama. Er zijn dus ook andere voorbeelden. Natuurlijk is de prijs om een regime te veranderen, bijvoorbeeld in de Tweede Wereldoorlog, heel hoog geweest. Natuurlijk is het ook weleens misgegaan, zoals in Irak. Daar is het nu niet per se beter. Maar kan het zo zijn, is er misschien hoop dat het deze keer wel gaat lukken? Het Iraanse volk heeft immers een heel andere cultuur dan de Arabische voorbeelden die u noemde. Als het niet lukt, wat is het alternatief? Is het niet gevaarlijker om dit regime te laten zitten, ook voor onze nationale veiligheid, dan om het te laten voortbestaan?

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):
Ik vind het toch wel knap hoe hier ook een cultuurstrijd van gemaakt kan worden, dat het toch ligt aan de inwoners van een land wat daar kan gebeuren. In mijn bijdrage ben ik erop ingegaan: u gaat er helemaal van uit dat regime change nu het doel is. Maar wat is nu precies het doel van de Verenigde Staten en van Israël? Ik weet het niet. U poneert hier dat er regime change moet komen. Dat heb ik de Verenigde Staten ook horen zeggen, maar daarna heb ik ze ook allerlei andere zaken horen zeggen. Mijn hele punt is dat ik niet weet wat ze willen. En om dan blind achter ze aan te lopen en te zeggen "lekker bezig!", ik denk dat dit levensgevaarlijk is. Er is geen duidelijk doel van deze oorlog. Daarmee gaat het in tegen het internationaal recht. Het internationaal recht geeft eigenlijk best wel veel ruimte om in te grijpen. De Verenigde Staten hebben ook nog geen moeite gedaan om bijvoorbeeld een internationale coalitie te bouwen om te zeggen: we moeten hier echt iets veranderen. Dus wat is nou precies het doel? Dat vind ik het grote risico hiervan. Wat u hier zegt of voorstelt, gewoon blind achter Netanyahu en Trump aanlopen, is een buitengewoon slecht idee voor de belangen hier in Nederland. Ik wil nog één ding daaraan toevoegen. Met al het geweld dat daar plaatsvindt, zien we dat de voorraden van bijvoorbeeld Patriotraketten enorm snel opraken. Dat is een bedreiging voor de stabiliteit in Oekraïne. Onze mensen die aan het trainen waren op scenario's voor conflicten met Rusland, moeten nu naar de Middellandse Zee. Dit leidt af van de grootste bedreiging die er voor ons is. De oliepijzen stijgen.

Wie licht erom? Poetin. Dit is een regelrechte bedreiging voor onze veiligheid hier in Europa.

De voorzitter:
Afrondend.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):
Nou komen we ergens, want nou gaat het over onze nationale veiligheid. Ik weet ook niet wat het doel is van andere leiders, maar ik weet wel dat het verzwakken van dat regime altijd goed is voor Nederland en ik weet ook dat het versterken van het regime goed is voor Poetin. Waarom? Een van de hoofdleveranciers van technologie, wapens en raketten is dat monsterlijke regime in Iran geweest. Dus als we dat regime verzwakken, verzwakt het ook de positie van Poetin en versterkt het onze nationale veiligheid.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):
Ik weet ook niet wat het doel is. Meneer Markuszower roept nog even buiten de microfoon om: natuurlijk niet! Hij zegt eigenlijk: natuurlijk weet ik niet wat het doel is, maar het is wel goed. Hè? "Ik weet niet wat het doel is, maar lekker bezig!" Dit is slapstick. Dit is de Tweede Kamer. Dit kan je toch niet menen? Is dit de manier waarop wij met internationale politiek omgaan? De veronderstelling die eronder zit, is dat het Iraanse regime verzwakt wordt. Is dat zo? Ik hoorde laatst een Amerikaanse analist zeggen: er is één ding gevaarlijker dan een dier en dat is een gewond dier. We weten niet wat het doel is. Het kan ook zo zijn dat het misschien wel uit elkaar valt en dat het op het oog verzwakt lijkt, maar dat juist de radicalisering daar toeneemt. Ik weet niet wat er gebeurt, maar het feit dat zonder plan wordt gehandeld en dat men niet weet wat het doel is, is het grote risico dat we hier hebben. Daarom vraag ik het kabinet, zoals ik net ook in mijn bijdrage zei: zorg ervoor dat we niet mee worden getrokken in deze spiraal van geweld. Daar wil ik echt een harde toezegging op van dit kabinet.

De voorzitter:
Dank u wel. Het woord is aan de heer ... O, het woord is nog niet aan de heer Dassen, maar aan de heer Stoffer voor een interruptie.

De heer **Stoffer** (SGP):
Ja, ik heb toch een interruptie. Die laatste opmerking van de heer Klaver triggerde mij wel. Het had zo kunnen zijn, als de formatie anders was gelopen, dat de heer Klaver op de stoel van de minister van Buitenlandse Zaken had gezeten. Dat had zomaar gekund. Kijk, een aantal weken terug had je nog de keuze kunnen maken: zou je zo'n aanval willen of niet? Maar dit staat. Israël en de Verenigde Staten hebben deze aanval uitgevoerd. Ik heb hierbij de volgende vraag aan de heer Klaver. Hoe dit uitvalt, weten we niet. Daar zijn we het denk ik over eens. Maar als hij over een aantal jaar hierop terugkijkt, aan welke kant had hij dan willen staan? Is dat aan de kant van Iran en het regime dat er zit of aan de kant van Israël en de Verenigde Staten, die in ieder geval nog iets goeds proberen te realiseren?

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Ik wil aan de kant staan van onze Europese bondgenoten, zoals Spanje. Ik wil aan de kant staan van het internationaal recht. Ik wil aan de juiste kant van de geschiedenis staan. Dit is hoe slechte oorlogen beginnen en ook heel slecht eindigen. Meneer Stoffer, u kunt echt beter dan doen alsof er in dit conflict maar twee kanten zijn en het zo simplistisch maken. Hou op met dit terugbrengen naar: je bent óf voor Iran óf voor de Verenigde Staten. Ik laat me hier absoluut niet in trekken. Ik sta voor de veiligheid en de vrijheid van het Iraanse volk. En ik sta aan de kant van het internationaal recht, altijd, niet omdat het perfect is, maar omdat het beter is dan oorlog. Dat internationaal recht is tot stand gekomen na de Tweede Wereldoorlog, toen we zeiden: dit nooit meer. Ik wil er alles aan doen om ervoor te zorgen dat we dat versterken. Maar laat dit soort valse tegenstellingen hier alsjeblieft lekker aan de rechterkant van de Kamer. U kunt beter dan dat.

De heer **Stoffer** (SGP):
Ik denk dat iedereen het erover eens is dat oorlog verschrikkelijk is. Beeld het je maar eens in. Ik had gisteren nog contact met mensen die om de haverklap de schuilkelder in moeten. Maar er speelt wat en je kunt nu wel zeggen "we staan erbij, we kijken ernaar en het zal wel een beetje", maar het is nu inderdaad wel een van beide. Het is niet anders dan dat.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):
Nee, dat is onzin.

De heer **Stoffer** (SGP):
Dan heb ik toch de volgende vraag. Wellicht wordt het daar toch beter, want een heel groot deel van de Iraanse bevolking vraagt ook: help ons, alstublieft. Er is er maar één die kan helpen op dit moment, menselijkerwijs gezien dan: de Verenigde Staten. Als nou over vijf jaar blijkt dat het toch anders is, aan welke kant had de heer Klaver dan willen staan?

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):
Een wereldbeeld dat zo simpel is dat je óf moet kiezen voor de Verenigde Staten en Israël óf moet kiezen voor Iran, is niet mijn wereldbeeld. Ik geloof in een eigenstandige positie van Nederland en Europa. Een van de belangrijke lessen van de commissie-Davids was ook dat we een eigenstandige positie moeten innemen. De positie hier is dat deze oorlog illegaal is, dat deze oorlog niet gestart had moeten worden, dat het onduidelijk is wat de doelen van de Verenigde Staten zijn en dat het onduidelijk is waar dit toe gaat leiden. Aan die kant sta ik dus, en ik ga niet mee in dit soort simplistische keuzes. Dat ga ik gewoon niet doen.

De voorzitter:
Afrondend.

De heer **Stoffer** (SGP):
Dan constateer ik toch dat GroenLinks-PvdA eigenlijk zegt: er is hier wat aan de hand, maar wij kiezen geen positie en we blijven een beetje op veilige afstand. Ja, dan kom je nooit ergens. Ik denk dat dat nog het meest gevaarlijke is. Wees dan helder in de positionering. Dit is niet iets waarbij

je even weg kunt kijken en je kop even in het zand kunt steken, dus struisvogelpolitiek. Deze situatie is op dit moment een feit, en dan moet je een keus maken.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Dit is precies hoe Nederland de Irakoorlog in is gerommeld. Precies dit. Dit is hoe Nederland de Irakoorlog in is gerommeld. Dat gaan wij niet laten gebeuren. Dit is precies hoe we de Irakoorlog zijn in gerommeld. Er ligt zó'n dik rapport van de commissie-Davids, die heeft geschreven: dit mogen we echt nooit meer doen. Volgens werden die conclusies ook onderschreven door de SGP-fractie, maar het geheugen wordt daar steeds korter, constateer ik. Er zijn echt dagen waarop ik Bas van der Vlies ontzettend mis hier in het parlement. Door hem werd namelijk toch echt een andere toon aangeslagen dan ik nu vanuit de SGP-fractie hoor.

De heer **Struijs** (50PLUS):

Ik zat nog even met die struisvogel in mijn hoofd, voorzitter, maar ik kom ter zake.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

De Jan Struijs...

De heer **Struijs** (50PLUS):

De Jan Struijsvogel. Maar goed. Never waste a crisis. Ik ben even op zoek in uw betoog. Los van de belangrijke discussie die we hier voeren, de analyses en de standpunten, hebben we nu een realiteit die heel veel vraagt van de weerbaarheid van Nederland en van onze bevolking. Ik neem nu even een voorschot op het verdere debat. Is PvdA-GroenLinks bereid om erover mee te denken dat de hoge olieprijs ons allemaal gaan belasten, ook de kwetsbaren in onze maatschappij? De medicijnprijzen gaan bijvoorbeeld ook omhoog. Komt er ook een moment na de analyse dat we even met z'n allen pragmatisch kunnen kijken naar de weerbaarheid van Nederland en Europa?

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Meneer Struijs, dat ben ik volledig met u eens, want hoe verdeeld we misschien kunnen zijn over de geopolitieke analyse, hoe we ervoor staan en hoe we zouden moeten reageren, zo verenigd zouden we in dit parlement moeten zijn wat betreft het dempen van de sociaal-economische gevolgen van deze crisis. Daar ben ik het dus volmondig mee eens. In het vragenuur — ik had mij daar voor dit debat eigenlijk veel meer op voorbereid — hebben we het hier al over gehad. Het kabinet heeft een brief toegezegd met daarin alle opties. Voor dinsdag heb ik in de regeling laten zetten om het debat over de gevolgen naar aanleiding van de voorstellen die het kabinet zal doen, snel in te plannen, want hier moeten we heel, heel voortvarend in optrekken.

De heer **Struijs** (50PLUS):

Dank.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):

Ik vond het net toch wel even jammer dat de heer Klaver in antwoord op een zeer terechte vraag van de heer Stoffer

eigenlijk van onderuit de zak over de heer Van der Vlies begon.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Dat was een compliment.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):

Nou, zo kwam het niet over. Zo was het ook absoluut niet bedoeld.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Dat was het wel.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):

Het punt is dat de heer Van der Vlies het vaak had over de praktijk van het leven. Dat trok mij altijd zo ontzettend in hem aan. Ik zie de heer Klaver hier principieel een standpunt innemen en dus niet ingaan op de praktijk van het leven. Eigenlijk wil ik dat toch van hem horen. We zitten nu in de situatie waar we in zitten. Die aanval is gedaan. Aan welke kant sta je dan vervolgens? Dat vind ik een zeer terechte vraag. Daarmee maak je het niet onnodig simpel, want het is ingewikkeld. Toch wil ik dat de heer Klaver kiest.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Ik wil één ding rechtzetten. Ik heb groot respect voor de heer Van der Vlies en ik vond de lijn die de SGP toen koos in het debat ... Ik zie een groot verschil tussen wat ik toen zag en wat ik nu zie. Dat is waar ik op heb gewezen. Dat vind ik een groot respect voor de heer Van der Vlies.

Tot slot. De wereld is ingewikkelder. Doen alsof je of voor de Verenigde Staten bent of voor Iran is precies de keuze die er werd gegeven tijdens de inval in Irak: je bent of voor Saddam Hoessein of voor de Verenigde Staten; waar sta je? Dat heeft ertoe geleid dat Nederland zich mee heeft laten slepen in een illegale oorlog. Ik doe het niet! Wij staan aan de kant van het internationaal recht. Wij staan aan de kant van Europa en de bondgenoten die een hele andere toon en houding aanslaan dan de Verenigde Staten. Dat is de positie die wij kiezen. Dat heeft alles te maken met de praktijk. De praktijk is namelijk dat het naar de vernieling proberen te bombarderen van een regime niet leidt tot de verbetering van de situatie van een volk daar, maar vooral leidt tot destabilisering van de regio, met enorme economische effecten tot gevolg. Dat is waar wij staan.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):

Dat regime schiet onschuldige mannen en vrouwen in het gezicht terwijl ze aan het demonstreren zijn. Dat helpt in ieder geval ook niet. Toch heb ik dan nog de volgende vraag. De fractie van GroenLinks-PvdA stemt voor twee moties die oproepen om niet langer wapens te kopen van Israëlische bedrijven, terwijl die — daar kan de minister van Defensie straks misschien wat over zeggen — nodig zijn voor de missie waartoe besloten is. Ook daarbij gaan de handen dus principieel hoog of worden ze gewassen in onschuld, maar wil GroenLinks-PvdA niet nadenken over de praktijk van de dag waar wij nu in staan. Ik vind dat buitengewoon jammer.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):
Ik hoorde geen vraag.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Klaver. Dan geef ik het woord aan de heer Dassen voor zijn inbreng namens de fractie van Volt. Gaat uw gang.

De heer **Dassen** (Volt):

Dank, voorzitter. De bevolking van Iran leeft al decennia onder een repressief regime en economische sancties en leeft nu opnieuw onder de dreiging van escalatie en geweld. Het zijn gewone mensen, jongeren die verlangen naar vrijheid en een toekomst, die opdraaien voor de gevolgen van deze oorlog. Er wordt een gok genomen met hun toekomst. Welke mogelijkheden ziet het kabinet om hen te steunen?

Voorzitter. De oorlog van de VS en Israël is een duidelijke schending van het internationaal recht. Het internationaal recht is superbelangrijk volgens de minister-president. Maar op dit soort momenten is het ook altijd een beetje lastig. Het internationaal recht is juist nodig op de momenten waarop het lastig is. Het kabinet uit de hele tijd begrip voor de acties van de VS en Israël. Kan de premier uitleggen waarvoor er begrip is? Er is namelijk geen plan, geen mandaat, geen einddoel en zelfs geen reden van de inval. Het verandert dagelijks. Regime change, kernwapens, humanitair, onvoorwaardelijke overgave: het kwam allemaal voorbij. Morgen wil Trump mogelijk zelf ayatollah worden. Dat is geen strategie, maar improvisatie. Dit conflict destabiliseert de regio. Niemand weet wat er komen gaat: niet de bondgenoten, niet de regio en zeker niet de Iraniërs, die de prijs betalen wanneer staten de boel laten escaleren. Weet het kabinet inmiddels wat het doel is? Hoe kijkt de premier naar de verschillende uitingen van de VS? Kan hij aangeven waar hij meegaat met de VS en waar hij duidelijk ziet dat de VS onzin aan het uitspreken zijn?

Voorzitter. Eerst bombarderen en dan hopen op het beste zorgt ervoor dat de macht verschuift naar de meest radicale vleugels van het regime en dat ook veel Iraniërs die kant opschuiven. Juist daarom moeten we helder blijven over één fundamenteel uitgangspunt: het internationaal recht. De regels daarvan zijn ingevoerd om nationalisme te beteugelen en samenwerking te bevorderen. Het is de basis van de internationale orde. Het is verre van perfect geweest, maar zonder het recht blijft alleen het recht van de sterkste over.

De heer **Vermeer** (BBB):

Kan meneer Dassen hier even aan de mensen uitleggen wat het internationaal recht de inwoners van Iran gebracht heeft?

De heer **Dassen** (Volt):

Ik denk dat het internationaal recht verre van perfect is, maar ik denk dat het internationaal recht er voor ons allemaal voor zorgt dat de wereld enige mate van stabiliteit kent en dat het recht van de sterkste niet wint. Het had de Iraniërs iets gebracht als we in staat waren geweest om de Irandeal uit 2017 overeind te houden. Die zorgde er namelijk voor dat het gebruik van nucleaire wapens verminderd werd. Die zorgde ervoor dat er verlichting van de sancties

kwam. Die zorgde er vervolgens voor dat de Iraniërs binnen Iran meer ruimte kregen. Donald Trump heeft zich daaruit teruggetrokken. Donald Trump is ook degene die deze oorlog samen met Netanyahu is gestart. Dat helpt de Iraniërs niet, want verandering moet van binnenuit komen en niet door van buitenaf te bombarderen.

De heer **Vermeer** (BBB):

Die deal is gestopt omdat er onvoldoende toegang was tot nucleaire faciliteiten voor de internationale organisaties. Die deal is gestopt omdat het extra geld dat het Iraanse regime ermee verdiende, gebruikt werd om terroristische organisaties in andere landen te sponsoren. Dus nogmaals mijn vraag: wat heeft het internationaal recht de bevolking van Iran opgeleverd?

De heer **Dassen** (Volt):

Nee, die deal is gestopt omdat Donald Trump die deal eenzijdig heeft gestopt en zich daaruit teruggetrokken heeft en omdat wij als Europa niet in staat waren om die deal zelfstandig overeind te houden, omdat we afhankelijk zijn van de Verenigde Staten, onder andere voor SWIFT-transacties. Dat is de reden waarom die Irandeal is gestopt. Het sponsoren van de proxy's — ik ben het helemaal met u eens dat dat tegengehouden en gestopt moet worden — is daarna flink toegenomen. Als je het hebt over het internationaal recht, dan zorg je dat er sancties komen en dat je het maatschappelijk middenveld ondersteunt om op die manier de druk maximaal op te voeren en te zorgen dat juist de mensen in Iran die ook die verandering willen, de ruimte krijgen om uiteindelijk hun toekomst vorm te kunnen geven.

De **voorzitter**:

Afrondend.

De heer **Vermeer** (BBB):

De heer Dassen spreekt zichzelf tegen. Hij zegt dat het opheffen van de sancties de bevolking juist meer ruimte gaf, terwijl hij ook zegt dat sancties helpen om het regime daar te beperken. Dat kan niet beide waar zijn. Nogmaals, voor de derde keer, dezelfde vraag: wat heeft het internationaal recht de bevolking van Iran opgeleverd?

De heer **Dassen** (Volt):

Dan heeft de heer Vermeer niet goed geluisterd. Ik heb gezegd dat de Irandeal juist de mogelijkheid gaf om te zorgen dat we het regime in Iran openbraken, dat we juist meer ruimte gaven aan de hervormers die er op dat moment ook zaten en dat we op die manier juist de mensen die van binnenuit verandering willen, de ruimte gaven om daar de druk mee op te voeren. Dat is niet gelukt. De sancties werden verlicht. Daarna zijn de sancties opnieuw ingevoerd en verder uitgebreid. Dit jaar nog is de Revolutionaire Garde eindelijk op de sanctielijst gezet. Dat zijn onderdelen van het internationaal recht waar je volgens mij voor moet strijden.

De **voorzitter**:

U vervolgt uw betoog.

De heer **Dassen** (Volt):

Europa moet zichzelf in de spiegel aankijken, juist nu de wereld zo verandert. Waar gaan wij voor staan als de wereld aan het buigen is? Wie willen we zijn in deze nieuwe wereld, vraag ik aan de premier. Wat Volt betreft moet dat duidelijk zijn: een Verenigde Staten van Europa die pal staan voor rechtvaardigheid en mensenrechten en die daar met kracht op durven te bouwen. Dat is geen idealisme; dat is realisme en een geopolitieke noodzaak. Kan de premier duidelijk maken hoe hij hiernaar kijkt? Handhaven wij dit internationaal recht? Is dat onderdeel van hetgeen waar we als Europa op moeten bouwen? Want het was gênant om weer te zien hoe 27 verschillende vingers omhooggingen, totaal verdeeld. Het leek in dat opzicht enigszins op de coalitie. Spanje staat pal voor het internationaal recht en ook Frankrijk en Italië waren duidelijk, maar Duitsland ging totaal de andere kant op. Snapt de minister-president dat als we als Europa niet met één stem spreken, we ook weinig in te brengen hebben? Hoe gaat het kabinet samen met alle Europese partners actief diplomatiek initiatief nemen om samen te werken met landen in de regio om de-escalatie te bevorderen? De Irandeal uit 2017, waar Trump zich uit terugtrok, zorgde voor een mogelijke opening. Ook nu werd er geschetst dat er afspraken dichtbij waren. Kan de premier daarop reflecteren?

Voorzitter. Bij de repatriëring van Europese burgers uit conflictgebieden volgt elke lidstaat een eigen weg. Er is geen gecoördineerde Europese aanpak. Kan het kabinet aangeven wat Nederland doet om samen met Europese partners een gezamenlijk repatriëringsmechanisme op te zetten, zodat Europese burgers in crisissituaties sneller en veiliger teruggehaald kunnen worden?

Voorzitter, tot slot. Verdeeld zullen we altijd reactieve toeschouwers blijven, maar door als de verenigde staten van Europa op te treden, kunnen we elke wereldwijde crisis het hoofd bieden en opkomen voor het internationaal recht, om niet in de wet van de jungle terecht te komen, vooral niet richting het Iraanse volk. Om met de woorden van Mossadeq af te sluiten: als we het stil verzwijgen, dan zondigen we.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Dassen. Het woord is aan de heer Bontenbal voor zijn inbreng namens de fractie van het CDA.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Voorzitter. De Iraanse burgers hebben hier niet voor gekozen, niet voor een meedogenloos regime, en ook niet voor een oorlog met een onzekere afloop. Toch zijn het opnieuw de Iraanse burgers die de hoogste prijs betalen. Het Iraanse regime is een regime van onderdrukking en terreur. Het steunt terreur in de regio, levert wapens aan Rusland voor de oorlog tegen Oekraïne en werkt aan de ontwikkeling van kernwapens. De wereld zou beter af zijn zonder dit regime. Maar dat betekent nog niet dat elke militaire stap tegen dit regime automatisch verstandig, houdbaar of rechtmatig is. Mijn vraag aan het kabinet is daarom om snel in EU-verband het gesprek aan te gaan met de Verenigde Staten over drie zaken. Ten eerste: wat is het perspectief voor de Iraanse bevolking? Ten tweede: wat zijn de doelstellingen van deze operatie? Ten derde: wat is de exitstrategie?

Voorzitter. Daarnaast vraag ik het kabinet hoe Nederland zich voorbereid op de gevolgen van deze oorlog. Deze oorlog heeft grote consequenties wereldwijd, ook consequenties die we vermoedelijk nu nog niet overzien. Denk dan aan de betaalbaarheid en beschikbaarheid van energie, maar ook aan de gevolgen van deze oorlog voor de oorlog in Oekraïne. Deze oorlog maakt Rusland en China sterker. Wat zijn daarvan de gevolgen?

Voorzitter. In de Nederlandse Grondwet staat dat de regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde moet bevorderen. Hoewel we nu nog niet kunnen vaststellen of de aanval op Iran past binnen het internationaal recht, kunnen we wel stellen dat die ermee schuurt. Tegelijkertijd moeten we ook erkennen dat de situatie in Iran laat zien dat de internationale rechtsorde niet goed functioneert. Veto's verlammen de Veiligheidsraad. Internationale instituties lopen vast in geopolitieke blokkades. Juist daarom mag onze reactie niet blijven steken in symboolpolitiek, want passiviteit is geen goede strategie.

Voorzitter. Zoals president Stubb van Finland vorige week in India al terecht zei, is de tijd van een overwegend door het Westen gedomineerde wereldorde voorbij. Dat kan bij ons in het Westen leiden tot twee verkeerde reflexen. De eerste is nostalgie naar de oude orde. De tweede is doemdenken, alsof alles al verloren is. Van beide reflexen moeten we wegblijven.

Voorzitter. Voor het CDA geldt: waarden zonder macht zijn leeg, maar macht zonder moreel kompas is gevaarlijk. Het doel is daarom een evenwicht te vinden tussen waarden en belangen, waarbij principes voorrang krijgen, maar waarbij tegelijkertijd de grenzen van onze macht worden erkend. Wij houden daarom vast aan democratie, vrijheid, soevereiniteit, mensenrechten en internationaal recht. Tegelijkertijd erkennen we dat de wereld niet perfect is en dat landen ook moeten handelen vanuit belangen en machtsverhoudingen. Met andere woorden: een politiek van op waarden gebaseerd realisme.

Dat betekent drie dingen. Eén. Dat betekent investeren in de weerbaarheid van Europa, want de internationale rechtsorde kunnen we niet verdedigen als we militair, economisch en technologisch te afhankelijk zijn. Twee. Dat betekent het vormen van internationale instellingen, zodat de stem van landen uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika daarin zwaarder meewegen. Drie. Dat betekent internationaal samenwerken met andere middenmachten, zoals onder anderen Carney die noemde, aan nieuwe regels en normen die stabiliteit bieden. We horen graag een reflectie van de premier en de minister van Buitenlandse Zaken hierop.

Voorzitter. We staan nu voor de keuze: een wereld van opportunistische machtspolitiek, waar slechts het recht van de sterkste geldt, of een waardegebaseerd realisme, waarbij moraal en macht de internationale politiek bepalen. Dit is voor het CDA de richting die we moeten inslaan: principieel zonder naïef te zijn, realistisch zonder cynisch te worden. Dank u wel.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Dank. Een genuanceerd betoog van de heer Bontenbal. Dat is fijn om te horen hier in de zaal. Ik heb een vraag over militaire en politieke steun aan de offensieve activiteiten

van de Verenigde Staten en Israël: is de heer Bontenbal het met mij eens dat het kabinet daar op geen enkele wijze toezeggingen over moet doen?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Op basis van de informatie die we nu hebben, lijkt me dat niet verstandig. Maar ik denk dat je nooit kunt uitsluiten dat er in de toekomst nieuwe informatie komt of dat er nieuwe politieke omstandigheden zijn. Maar dan moeten we dat op dat moment wegen, op basis van die informatie. Het kabinet geeft er nu geen steun aan. Dat lijkt me ook terecht.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Heel goed dat dat nu niet gebeurt. Situaties kunnen altijd wijzigen, maar er is hier wel sprake van een illegale oorlog. Ik wil niet dat Nederland hierin gerommeld wordt. Dat hebben we eerder gezien in Irak. Ik vraag dus wel een iets stevigere uitspraak over deze aanval op Iran, namelijk dat het volstrekt helder is dat Nederland nooit betrokken kan raken bij de militaire activiteiten van de VS en Israël.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Maar dat kun je alleen maar doen op basis van wat je nu weet, op basis van de situatie zoals die nu is. De regering zegt: wij steunen dat niet, ook niet militair nu. Dat lijkt me een heel terechte keuze. De terminologie van "in een oorlog worden gerommeld" suggereert dat wij er zelf niet bij zijn. U heeft een aantal keren uit het rapport van Davids geciteerd. Ik mag hopen dat wij in dit parlement wel degelijk lessen hebben geleerd. Het feit dat wij dit debat hebben, dat u deze punten opbrengt en dat anderen deze punten opbrengen, laat wel zien dat dit onderdeel is van het debat. Misschien waren we daar eerder makkelijker over geweest. Het feit dat wij het nu al hebben over het rapport-Davids, laat zien dat wij ook wel iets geleerd hebben van die tijd.

De **voorzitter**:

Afrondend.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Tot slot. Ik noemde het "erin rommelen". Het is niet zozeer dat ik vind dat het kabinet zich zo opstelt, maar het is wel een verwijzing naar hoe het toen is gegaan. Daarom vind ik dat we daar vrij stevig in moeten zijn. Het is niet dat er toen niet werd gedebatteerd in de Tweede Kamer. Toen waren er ook debatten zoals dit. Die gingen ongeveer volgens hetzelfde stramien als nu het geval is: je bent voor of je bent tegen een invasie. Daarom vind ik het zo belangrijk om toch ... Ik begrijp u: je weet nooit hoe de toekomst zal lopen. Er kan van alles gebeuren. Maar ten aanzien van deze oorlog die door Donald Trump gestart is, zoek ik naar de stevigste bewoordingen, om duidelijk te maken dat wij hier nooit bij betrokken willen raken.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Nee, we willen er niet bij betrokken worden op de manier zoals we nu zien dat die oorlog loopt. Wij kunnen ook niet in de toekomst kijken. U zegt zelf ook dat je daar genuanceerd over moet zijn. Dus "nooit" is een belofte die ik hier niet zomaar kan waarmaken. Ik weet niet hoe die oorlog

zich ontwikkelt. Maar ik zie nu geen reden voor het kabinet om daar steun aan te verlenen.

De heer **Wilders** (PVV):

Het spijt me, maar ik erger me steeds meer aan die non-opmerkingen. De collega had het over moreel en macht. Hoe krijgt u het uit uw keel? Moreel en macht: wat hebben moreel en macht te maken met wat het Iraanse regime doet? Het ophangen van homo's aan hijskranen omdat ze homo zijn. Het verkrachten en executeren van vrouwen met een hoofddoek die op straat zeggen dat ze hun hoofddoek willen afwerpen. Die hangen gewoon aan de galg in de Evin-gevangenis in Teheran. Dat zijn de consequenties. Moreel en macht: wat is er voor moreel en macht aan dat het land raketten met weet ik wat voor lading ontwikkelt, van de Shahab-3 tot noem maar op, om Europa en Israël van de kaart te vegen? Het heeft ook die intentie. Ze hebben de capability. Ze kunnen het doen, maar ze hebben ook de intentie om het te doen. Wat heeft het met moraal en macht te maken dat het regime de Islamitische Jihad, Hezbollah en weet ik wie allemaal steunt? Dat zijn terreurorganisaties. Hoe haalt u het in uw hoofd om hier over terreur en macht te praten als u de kant kiest van diegenen die die terreur en macht alleen maar misbruiken tegen hun bevolking en tegen ons?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Ik werp het ver, zeer ver van me dat u mij dit in de schoenen schuift. Het Iraanse regime vind ik net zo verschrikkelijk als u. Ik heb ook gelezen over alle daden die u net beschreef. Ik zou daaraan willen toevoegen: al die studentes die de afgelopen tijd hebben geprotesteerd en die door het Iraanse regime zijn vermoord. Ik werp dat dus verre van mij. Ik vind het Iraanse regime net zo verwerpelijk als u. Mijn verhaal gaat over wat je als land, als Europa moet doen in deze internationale politiek. Dan gaat het wel degelijk over moraal en macht. Als je alleen met moraal bezig bent, maar niet de macht hebt om de standpunten die je hebt voor elkaar te krijgen, kun je niet effectief zijn. Daarom ben ik ook geen fan van de Spaanse premier, die wel begint over internationaal recht, maar al een tijdje weigert te investeren in defensie. Dat laat zien dat moraal en macht wel degelijk moeten samengaan.

Macht zonder moraal wordt willekeurig; dat is ook niet wat we willen. Ik voer hier een discussie waar andere premiers ook mee bezig zijn, zoals Mark Carney van Canada en Alexander Stubb. Het is een grote discussie die op dit moment plaatsvindt: hoe moet Europa zich in de internationale politiek verhouden? Dat is een debat dat wij hier moeten voeren. U verwijt mij dat ik het over moraal en macht heb. Ik voer hier mede een discussie over hoe wij ons als Nederland en Europa moeten opstellen in de internationale politiek, en ik geef mijn uitgangspunten. Daar wil ik aan toevoegen: je kunt onderscheid maken tussen gezindheidsethiek en verantwoordelijkheidsethiek, waarbij je bij verantwoordelijkheidsethiek ook kijkt naar de gevolgen van je daden. Ik denk dat dat hoort bij op waarden gebaseerd realisme: als je ergens wilt ingrijpen, moet je ook bedenken wat de gevolgen daarvan zijn en moet je al die gevolgen ook meewegen. Dat is wat ik zo zorgvuldig mogelijk probeerde te doen. Maar ik keur alles wat het Iraanse regime heeft gedaan nog steeds ten zeerste af. We hebben het nog niet gehad over de nucleaire dreiging, maar

ik denk dat dat een van de belangrijkste punten is die hier ook nog benoemd moet worden.

De heer **Wilders** (PVV):

Een lang antwoord; dank daarvoor, maar de vraag blijft staan. Laat ik die anders formuleren: wat heeft het Iraanse volk aan uw verhaal; wat hebben zij daaraan? In hoeverre hebben de mensen die nu al de klos zijn, of dreigen te worden geëxecuteerd of opgehangen, of wat dan ook, de mensen die onvrij zijn en vrijheid willen, hier iets aan? Dan heb ik het even niet over de proxy's, de ballistische raketten en de nucleaire dreiging of andere dreigingen van dat land. Wat hebben die mensen hieraan? Bent u weleens in Iran geweest?

De **voorzitter**:

Meneer Bontenbal, korter dan zojuist.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Ik snap dat u dat zegt, voorzitter, maar ik vind ook dat als het over waarden, macht en moraal gaat bij een debat over dit soort belangrijke dingen, we daar best wel even over mogen doorpraten.

De **voorzitter**:

Zeker. Daarom maximeer ik interrupties ook niet, en is er alle ruimte, maar het kan nog steeds compact en treffend.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Ik doe een poging. Dat is natuurlijk een terechte vraag: wat heeft de Iraniër aan uw verhaal? Dat geldt voor alle verhalen die hier gehouden worden, ook de verhalen die heel stevig zijn en afkeuring laten blijken van dit regime. Ook daarbij kan die vraag gesteld worden: wat heeft de Iraniër aan uw verhaal? Een verhaal over internationale politiek raakt de Iraniër wel degelijk. Ethiek speelt hier wel degelijk een heel belangrijke rol. Dan kom ik toch bij de gevolgenethiek. Je zult je als land, als Europa, als Verenigde Staten, als Israël de vraag moeten stellen wat het resultaat van je handelen is. Daar zit een morele overweging in. Als je het bekijkt vanuit verantwoordelijkheidsethiek, dus vanuit wat de gewone Iraniër eraan heeft, dan is de vraag of dit een verstandige aanval is een hele legitieme vraag om te stellen, juist ook in het licht van de Iraniër. Dan kom ik ook terug op een punt dat ik eerder heb gemaakt: wat is het doel van deze aanval? Dat is nog steeds niet duidelijk. Is dat een regime change? Dat lijkt mij best wel ingewikkeld. Ik zou zelf zeggen: als je een rechtvaardiging zoekt voor deze aanval, zit die in de opbouw van kernkoppen, die Iran in staat stellen een ontwrichtende werking te hebben in het Midden-Oosten en de dreiging die het land richting Israël heeft waar te maken. We hebben het steeds over de rechtvaardiging in het internationaal recht om aan te vallen. Een van die dingen is acute dreiging. Daar valt dit niet onder, maar daar zou best een gesprek over mogen plaatsvinden. Als een land als Iran binnen drie weken in staat zou zijn om kernkoppen te maken, is dat dan een vorm van acute dreiging? Daarom zult u mij ook niet keihard horen zeggen: dit is tegen het internationaal recht. De acute dreiging vanuit die kernwapens, die Iran wel degelijk heeft, vind ik namelijk zeer zorgwekkend. Die wordt, denk ik, te makkelijk weggevuifd door sommigen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Wilders** (PVV):

Voor landen in de regio, bijvoorbeeld voor Israël, is die acute dreiging van Iran er iedere dag, want ze steunen hun proxy's misschien niet met nucleaire middelen, maar wel met wapens, bommen, granaten, raketten, met alles wat ze maar hebben. Er is dus zeker voor Israël wel degelijk een acute dreiging door wat Iran doet. Die is nu wel minder, wat je er ook van vindt. Het land heeft geen luchtmacht meer. Raketten raken langzaam op; die hebben ze ook niet morgen erbij. Het leidt dus wel degelijk ergens toe.

Maar nog één keer over die bevolking. Ik zal het kort houden, voorzitter. Ik ben er wel geweest. Ik ben er drie keer geweest, lang geleden al, toen ik nog kon. Toen al zeiden die mensen tegen mij, en dan praat ik over 20, 25 jaar geleden: "Wanneer gebeurt er iets? Al dat geklets, maar er verandert niets. Er verandert niets. Wij zijn onvrij." Ik heb de Joodse gemeenschap in Isfahan opgezocht, die ik in angst in achterzaaltjes moest zien. In Teheran heb ik de mensen ontmoet die bang waren om hun mening te geven om niet gearresteerd te worden. We zijn nu 20, 25 jaar later en er is niets veranderd. Dat is de achtergrond van mijn verhaal. U heeft gelijk: ik weet ook niet wat uiteindelijk de doelstellingen zijn van de twee landen die dat nu doen. Ik hoop maar dat ze er beter over hebben nagedacht dan nu lijkt. Maar snapt u dat niets doen voor die mensen het ergste is wat er is? We praten over internationaal recht, sancties hier en sancties daar en dual containment. Wat hebben we allemaal langs zien komen de afgelopen 20, 25 jaar? We moeten ook wat voor die bevolking doen. Alleen maar zeggen dat alles fout is, helpt ze niet.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Dat ben ik ook met u eens. Alleen, bij elke actie die je onderneemt, zul je de vraag moeten stellen of het resultaat van je handelen daadwerkelijk de situatie van de Iraniërs verbetert. Dat is denken vanuit gevolgenethiek. Als je zo denkt, wil het niet zeggen dat elke aanval tot een verbetering leidt van het lot van de Iraniërs. We hebben het nu over consequenties. Wat zijn de consequenties van deze aanval voor het lot van de groepen die u beschrijft? Hebben we dat inzichtelijk? Wordt hun lot nu daadwerkelijk beter? Maar er zijn ook andere gevolgen. Ik lees dat Iran mijnen aan het leggen is in de Straat van Hormuz. Ik weet dat het raketaarsenaal van de Verenigde Staten nu een stuk kleiner is, waardoor ze minder in staat zijn de bedreiging van China van zich af te keren. Ik weet dat Rusland op dit moment extra olie-inkomsten heeft, waardoor het de oorlog in Oekraïne beter kan financieren. De Verenigde Staten hebben steeds gezegd: wij willen graag onze Patriots enzovoorts bewaren, want we willen ons ook kunnen verdedigen ten opzichte van China. In een aantal weken wordt een heel deel van die voorraad weggeschoten, maar die andere dreiging was de reden waarom ze die niet aan Oekraïne gaven. Je moet toch vanuit een verantwoordelijkheidsethiek bedenken welke gevolgen je acties hebben? Daarmee zeg ik: niet elke actie is dan goed. U zegt: niets doen is geen optie. Nou ja, je zult moeten afwegen wat het resultaat van je handelen is. De morele veroordeling die u heeft over het Iraanse regime, heb ik ook. Het is een gruwelijk regime. Wat zij doen, is verschrikkelijk. Wat die bevolking al decennia meemaakt, is ook verschrikkelijk.

Mevrouw **Dobbe** (SP):

De heer Bontenbal noemde het woord "symboolpolitiek" in zijn betoog. Daar zou ik toch op door willen gaan. Dit is relevant voor dit debat, hoor, voorzitter, dus als u mij wilt toestaan. Voor dit debat was ik bij een presentatie van een rapport van de CAVV en de AIV over geweld tegen hulpverleners, dat wereldwijd toeneemt. Daar stond de directeur van het Rode Kruis. Die vertelde dat hij in de afgelopen periode 31 ambulances heeft verloren met mensen erin, omdat hulpverleners door statelijke actoren tot doelwit worden gemaakt in oorlogssituaties. Dat rapport was heel duidelijk: door het niet consequent veroordelen van oorlogsmisdaden en doordat dit straffeloos kan gebeuren, worden dit soort oorlogsmisdaden doorgezet en ingezet als bewuste actie.

De **voorzitter**:

Uw vraag?

Mevrouw **Dobbe** (SP):

Volgens mij zien we dat hier ook. Dit is een heel reëel gevolg van het niet veroordelen en het niet consequent toepassen van het internationaal recht. Mijn vraag is dus: als de heer Bontenbal het heeft over symboolpolitiek, bedoelt hij dan ook dat het veroordelen van oorlogsmisdaden, zoals nu ook de illegale aanval van de VS en Israël, symboolpolitiek zou zijn?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Volgens mij heb ik dat niet gezegd. Wat ik daarmee bedoel, is dat we onder andere als Europa vaak wel heel goed zijn geweest in de taal van het internationaal recht, maar dat niet vergezeld hebben laten gaan van daadwerkelijke inspanningen om de internationale rechtsorde te bevorderen. Als u het mij vraagt, gaat dat in die combinatie van moraal en macht. Daarom stoort bijvoorbeeld zo'n Spaanse premier mij nogal. Als je zegt dat we het internationaal recht moeten hooghouden en je vooraan staat om met het internationaal recht in de hand anderen te veroordelen, maar je zelf al jarenlang niet voldoende hebt geïnvesteerd in je defensie, dan vind ik dat ook goedkoop. Het moet samengaan. Met "symboolpolitiek" bedoel ik woorden die hol klinken, maar die niet daadwerkelijk tot daden leiden. Ik heb in mijn betoog een aantal dingen geschetst ten aanzien van hoe ik denk dat je de internationale rechtsorde kunt versterken, wat overigens ook een artikel in onze Grondwet is. Ik heb een aantal dingen genoemd, zoals hoe je bepaalde mondiale instituties inclusiever zou kunnen maken. Ik vind dat een belangrijke discussie, die nu op gang komt door onder anderen de Finse premier Alexander Stubb, maar ook door Mark Carney: hoe ga je dat waardegedreven realisme in de internationale politiek verankeren?

Mevrouw **Dobbe** (SP):

Dank u wel voor dit antwoord. Overigens zie ik de link tussen het samengaan van het naleven van het internationaal recht en het bevorderen van de internationale rechtsorde met een grote defensie zelf wat minder sterk. Ik ben wel erg te spreken over de houding van de Spaanse premier hierin. Met een aantal van de dingen die de heer Bontenbal zegt, ben ik het natuurlijk wel helemaal eens, zoals dat de internationale rechtsorde en de instituties die daarbij horen, versterkt moeten worden. Maar de vraag was natuurlijk iets

anders. Het gaat om het volgende. Op het moment dat je ziet dat de Verenigde Staten en Israël een aanval doen op een land die in strijd is met het internationaal recht, ongeacht of daar een barbaars regime zit — het gaat erom dat die aanval in strijd is met het internationaal recht — dan is het belangrijk om die aanval te veroordelen, zodat je niet laat zien dat het ene land wel de rechtsorde moet handhaven en het andere land niet. Bent u ...

De heer **Bontenbal** (CDA):

Ik snap uw punt ook wel, hoor.

Mevrouw **Dobbe** (SP):

... het daarmee eens?

De **voorzitter**:

De heer Bontenbal.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Sorry, voorzitter. Ik heb zelf de woorden "het schuurt met het internationaal recht" gebruikt. Dat doe ik bewust, omdat je dat formeel gezien pas later kan vaststellen. Er zijn twee routes: de VN-Veiligheidsraad en de acute dreiging. Het zou theoretisch kunnen dat er bewijs wordt aangeleverd door deze landen dat er sprake is van een acute dreiging. Het is een beetje een formalistisch antwoord. Daarom heb ik het woord "schuren" gebruikt. Ik heb ook gezegd dat ik vind dat de internationale rechtsorde niet functioneert. De situatie in Iran is in die zin ook het falen van de internationale rechtsorde.

Dan kom ik bij mijn eerdere punt, namelijk de opbouw van kernwapens. Het feit dat er 408 kilo verrijkt uranium kwijt is, vind ik heel risicovol. Dat is 60% verrijkt uranium. Het is niet zo heel moeilijk om dat naar 90% te verrijken. Zoals ik de analyses lees, kan dat in een paar dagen als je de machines hebt. In een paar weken kun je er een aantal kernwapens van maken. Ik vind het ontzettend zorgelijk dat Iran dat in het bezit zou hebben. Is dat een acute dreiging? Zegt u het maar! Ik denk dat je dat volgens het huidige recht niet als een acute dreiging kunt zien, maar het is levensgevaarlijk. Zouden we het internationaal recht daar bijvoorbeeld dan niet ook op moeten aanpassen? Ik vind het nogal zorgwekkend als Iran in het Midden-Oosten kernwapens heeft, wetende dat Irans ideologie bijvoorbeeld is om Israël van de kaart te vegen.

Laten we ook niet doen alsof Iran geen invloed heeft op de veiligheid in Europa. Er worden ook mensen in Europa omgelegd door dat regime. We weten van hybride oorlogsvoering. Ook dat is dus een feit dat we mee moeten wegen: Iran is op dit moment ook voor Europa een veiligheidsissue. Nu al keihard concluderen dat het tegen het internationaal recht is, snap ik. Het is formalistisch als ik zeg dat je dat nu nog niet kan doen. Daarom zeg ik dat het schuurt. Maar daar leg ik ook die andere overweging bij, namelijk dat ik het doodeng vind dat er mogelijk een kernwapenarsenaal wordt opgebouwd door Iran. Dan begrijp ik dat daarop wordt ingegrepen.

De **voorzitter**:

Mevrouw Dobbe, afrondend, kort.

Mevrouw **Dobbe** (SP):

De retoriek van de heer Bontenbal ... Sorry, ik moet niet "retoriek" zeggen, maar het antwoord van de heer Bontenbal doet mij heel erg denken aan een andere oorlog, namelijk die waarbij het bestaan van weapons of mass destruction werd gebruikt om een illegale oorlog te voeren. Je zou toch denken dat je daarvan hebt geleerd dat je eerst de bewijzen wilt zien. Volgens mij heeft het Internationaal Atoomenergie Agentschap die bewijzen ook niet kunnen leveren. Dat is toch onze onafhankelijke waakhond als het gaat over de wereld en het bestaan van kernwapens. Maar als die bewijzen er niet zijn, dan moet je geen illegale oorlog gaan starten, en al helemaal niet een heel volk in onzekerheid en een hele regio in oorlog storten. Daarom is mijn vraag de volgende. Je kan wel zeggen dat we het achteraf gaan constateren — dan nemen we nog een jaar of tien — maar zo werkt het natuurlijk ook niet. Op het moment dat je schendingen ziet van het internationaal recht, wees dan ook moedig en zeg: dit veroordelen we. Het heeft grote consequenties als we dat niet doen.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Mevrouw Dobbe zegt een aantal dingen. Ze nam het woord "retoriek" terug, en daar ben ik blij mee, want ik probeer juist een zorgvuldig betoog te houden dat niet in een van de extremen valt. Het is terecht dat u wijst op het Internationaal Atoomenergie Agentschap. Ik zou zeggen dat het onderdeel is van de internationale rechtsorde dat je onafhankelijk toezicht toestaat. Het atoomagentschap zegt: wij kunnen niet hard bewijzen dat ze op dit moment snel in staat zijn om kernwapens te bouwen. Tegelijkertijd zegt dat atoomagentschap: maar we mogen niet overal toezicht houden en, o ja, er is een deel kwijt. Dat is toch levensgevaarlijk, een atoomagentschap dat zegt: we kunnen op basis van wat we weten geen conclusie trekken, maar we mogen geen toezicht meer houden? Dat is toch ook een duidelijk signaal? Er worden onder de grond geen koekjesfabrieken gebouwd. 60% verrijkt uranium is niet voor kernenergie of kerncentrales. Dat heeft maar één doel: van 60% naar 90%. Je hebt 5% tot 10% verrijkt uranium nodig voor kernenergie. Van 60% naar 90% is het gewoon bedoeld om kernwapens te maken. Laten we niet naïef zijn. Dat een atoomagentschap zegt dat het niet acuut bewezen kan worden, snap ik. Maar het is doodeng dat ze van 60% naar 90% kunnen. En dat er geen toezicht op is, dat is ook het falen van de internationale rechtsorde.

De heer **Van Baarle** (DENK):

Ik ben er ontzettend klaar mee dat als we zien dat de Verenigde Staten of Israël misdaden plegen, er elke keer weer vanuit de Nederlandse regering of politiek weggijkende reacties of vaag en verhuilend taalgebruik komen. We zagen dat bij de inval in Irak, we zagen dat bij de genocide in Gaza, en we zien dat ook nu. We zien een illegale aanval op Iran, maar ook aanvallen op Libanon. We zien de berichten van verschrikkelijke burgerslachtoffers die vallen terwijl een meisjesschool in Iran gebombardeerd wordt. We zien de mensen in Libanon die verdreven worden. Er wordt witte fosformunitie gebruikt. Aan alles zien we dat dit niet deugt, dat dit een misdaad is, dat dit niet mag. Als we zien dat het niet mag, als we zien dat het een misdaad is, waarom zeggen we dat dan niet gewoon?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Je mag niet selectief zijn in dat weggijken. U heeft een punt als u vraagt of we consequent zijn ten aanzien van wat er in Gaza gebeurt. U weet dat mijn fractie de afgelopen jaren op dat punt is bewogen. Wij zijn ons steeds steviger gaan uitlaten op basis van wat we daar zagen. Wij kijken dus helemaal niet weg. Maar ik wil ook niet weggijken voor wat er in Iran gebeurt. Daar mogen wij ook niet van weggijken. Het gaat dus niet om weggijken of selectief zijn. Ik hoorde net ook een discussie in de zin van: aan welke kant schaar je je? Dus je zou óf aan de ene kant óf aan de andere kant staan. Ik vind het goed als Nederland in Europa juist een eigenstandige positie heeft. Het is niet zo dat we ons niet willen uitspreken of dat we weggijken.

Ik denk dat ik juist probeer een genuanceerde positie in te nemen, waarbij ik alles meeweeg. Dat kunt u vaag vinden — de minister heeft het een worsteling genoemd — maar ik vind het helemaal niet erg als politici laten zien dat ze daarmee worstelen en meerdere belangen, meerdere zienswijzen, meenemen. U had het over witte fosfor. Dat vind ik een interessant punt. Witte fosfor mag je niet gebruiken in oorlogsvoering. Er zijn twee uitzonderingen: als je het inzet voor rookgordijnen, heb ik begrepen, en om troepen te demarqueren. Ik weet niet of het daarvoor gebruikt is, maar als het daar niet voor gebruikt is, mag het niet volgens het Verdrag chemische wapens. Als Israël dat wel doet, dan ben ik bereid uit te spreken dat dat niet mag en dat dat dus veroordeeld moet worden. Het is niet weggijken, het is een genuanceerd verhaal proberen te houden.

De heer **Van Baarle** (DENK):

Het is wél weggijken. Iedereen in deze Tweede Kamer heeft woorden uitgesproken om mensenrechtenschendingen in Iran te veroordelen. Iedereen! Tegelijkertijd zie ik in deze Tweede Kamer heel veel politieke partijen die schendingen van het internationaal recht van Israël en de Verenigde Staten niet zo willen noemen. Als we het dan gewoon heel concreet maken, dan wijs ik op die bommen die zijn gevallen op die meisjesschool in Iran, waaraan hoogstwaarschijnlijk meer dan 160 kinderen overleden zijn. Maar ik noem ook de retoriek, zoals de heer Bontenbal die zegt: we wachten maar even op het bewijs en of er misschien signalen zijn over mogelijke wapens of een dreiging. Volgens mij is het zo dat je moet bewijzen dat er een aanleiding is op het moment dat je iets doet. Zolang het bewijs voor die aanleiding er niet is, klopt het niet. Dan deugt wat je doet niet. Wat de heer Bontenbal hiermee dus doet, is het zwakker maken van het internationaal recht, het ondergraven van de principes waar hij zelf zo praat op gaat. Ik vraag hem om dat gewoon niet te doen.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Mijn betoog over internationaal recht was breder dan dat. Ik heb gezegd dat de internationale rechtsorde bevorderd moet worden, maar dat die tegelijkertijd ook faalt. In die complexe situatie zitten we nu. De situatie in Iran is namelijk ook het resultaat van een gebrek aan het handhaven van het internationaal recht. We zien daarin ook het falen van de internationale rechtsorde. Dat maakt de situatie zo complex.

De **voorzitter**:

Afrondend.

De heer **Van Baarle** (DENK):

Zo complex hoeft het helemaal niet te zijn. Als de heer Bontenbal blijft schermen — en nogmaals, we hebben allemaal woorden gesproken om de mensenrechtenschendingen in Iran te veroordelen — met mogelijkheden, met eventuele dreigingen die er zouden kunnen zijn, dan constateer ik dat dat niet eens het begin is van keihard bewijs of een directe aanleiding om een aanval zoals de aanval die Israël en de Verenigde Staten hebben gepleegd, te kunnen legitimeren. Dan gebeurt er precies hetzelfde als er is gebeurd met Irak. Dan gebeurt er precies hetzelfde wat we hebben gezien bij de aanval, de genocide, op Gaza, bij de aanvallen op Libanon, bij de aanvallen op Syrië. Schendingen van het internationaal recht door Israël en de Verenigde Staten kunnen elke keer weer plaatsvinden omdat de Nederlandse regering, het CDA en andere politieke partijen, wegkijken en wegpoetsen. Dat moeten we niet doen.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Deze conclusie had de heer Van Baarle al getrokken voordat hij de vraag stelde. Dan leg ik hem ook voor wat ik eerder in mijn betoog zei: de opbouw van nucleaire wapens zou toch minstens meegewogen moeten worden in het oordeel dat hij hierover velt? Je wil een Iran dat er overduidelijk op uit is om Israël van de kaart te vegen, een Iran dat in het Midden-Oosten destabiliserend werkt, een Iran dat ook in Europa voor onveiligheid zorgt, niet helpen aan kernwapens. Het is toch logisch en begrijpelijk dat dit argument ook wordt meegewogen?

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):

De heer Bontenbal houdt een genuanceerd betoog. Waar ik moeite mee heb, is dat de heer Bontenbal zijn eigen kaders aan het optuigen is, een gevolgenethiek. Hij vroeg zich zelfs af: maar er is toch misschien wel sprake van een directe dreiging? Vanuit de VS en Israël gaat ook een directe dreiging uit. Dat hebben we gezien met de aanval op Iran. Dan horen we het kabinet zeggen: we hebben er wel begrip voor. Is de heer Bontenbal het met mij eens dat als je je niet gewoon heel helder uitspreekt, je het risico loopt dat je meegaat in het ondermijnen van het internationaal recht? Er is namelijk gewoon geen mandaat, ook geen VN-mandaat, voor deze aanval. Is dat punt dan niet genoeg voor de heer Bontenbal om te zeggen "dit is in strijd met het internationaal recht, dus we zouden dit steviger moeten veroordelen"?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Nu ben ik bang dat ik mezelf ga herhalen. Ik heb nu al een aantal keer iets gezegd over het internationaal recht. Uw vraag ligt in het verlengde van vorige vragen. Ik denk niet dat ik nu eigen kaders aan het neerleggen ben. Ik refereer aan een discussie over internationale politiek die op dit moment gaande is. Ik noemde premier Mark Carney, de Canadese premier, en Alexander Stubb. Het gaat over de vraag hoe Nederland en Europa zich handhaven de komende tijd, binnen de context van een wereldorde die verdwenen is. Het lijkt mij juist heel verstandig dat we daar dieper over nadenken dan we gedaan hebben. Mijn voorstel is om dat waardegebaseerde realisme waarover zij spreken, dieper te doordenken en bijvoorbeeld onderdeel maken van ons buitenlandbeleid.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):

Het is natuurlijk altijd goed om dieper door te denken, maar we moeten niet bij het grof vuil zetten wat we al hebben. Dat is namelijk het internationaal recht en het VN-Handvest. Dat is gewoon klip-en-klaar over dat je niet zomaar een land mag bombarderen zonder dat daar een mandaat voor is. Als Nederland dan, zonder zich heel helder uit te spreken, wel instemt met er een fregat naartoe sturen, zie ik daar het risico in dat wij, met de VS en Israël, toch onbedoeld nauwer betrokken raken bij die oorlog. Mijn vraag is: ziet het CDA ook het risico dat als wij ons als Nederland niet helder uitspreken en als wij die acties van de VS en Israël niet veroordelen, wij onbedoeld betrokken kunnen raken?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Ik zou het dan iets anders willen formuleren. Ik zie wel het risico dat je, doordat het mogelijk wat kleinere stappen zijn, stap voor stap onderdeel van een conflict wordt en dat je achteraf zegt: hier hebben we niet goed over nagedacht. Dat risico zie ik, maar daarom denk ik juist dat dit soort debatten goed zijn. Daarom denk ik dat als er een mandaat gegeven wordt om de Evertsen uit te sturen, het goed is dat dat een afgebakend mandaat is, dat daarover een Kamerdebat plaatsvindt en dat het kabinet zegt: op het moment dat we dat mandaat verbreden, komen we opnieuw bij u terug. Daarmee voorkom je, denk ik, dat je, zoals de heer Klaver zei, "erin gerommeld wordt". We moeten dit dus regelmatig met elkaar bespreken.

Dan dat mandaat. Het klopt dat je dat mandaat in de internationale rechtsorde kunt ophalen bij de VN-Veiligheidsraad. Maar laten we eerlijk zijn: dat instituut is toch ook lam? Zolang Rusland en China in die Veiligheidsraad zitten en een veto hebben, gaat er nooit ook maar één opdracht komen om nog maar iets te doen. We moeten dus constateren dat die instellingen die zo belangrijk zijn in die zin ook lam zijn. Daarmee zeg ik niet dat het allemaal waardeloos is. Nee, ik zou die internationale rechtsorde willen versterken. Maar hoe dan? Daarvoor probeer ik een aantal aanzetten te geven. Daarmee heb ik het niet uitgedacht, maar het is niet het weggooien van de internationale rechtsorde. Sterker nog, in onze Grondwet staat dat we die moeten bevorderen. De vraag is: hoe doen we dat in een wereldorde die gekanteld is?

De **voorzitter**:

Afrondend.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):

Afrondend, voorzitter. Het is natuurlijk veel te makkelijk om te zeggen: het is lam, dus we hoeven ons er niks van aan te trekken, en we gaan dit gewoon accepteren en begrip tonen voor de aanvallen die worden gepleegd. Dat is de omgekeerde wereld. Dat is wat de heer Bontenbal nu doet. Hij gaat eerst zelf vragen stellen, zo van "nou, misschien is er wel een dreiging en misschien is het wel volgens het mandaat", in plaats van van tevoren met landen te bezien wat er mogelijk is binnen het internationaal recht. Kunnen we inderdaad het regime voor het Internationaal Strafhof brengen? Kunnen we dat versnellen? Dát is handelen in lijn met het internationaal recht. Maar wat de heer Bontenbal nu doet, is de omgekeerde wereld. Hij toont begrip voor een aanval en zegt achteraf: die internationale rechtsorde

is toch een beetje wankel, dus daar hoeven we ons dan op dit moment toch niet zoveel van aan te trekken.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Begrip is geen steun. Ik kies mijn woorden zorgvuldig. Ik zeg niet dat ik deze aanval steun. Ik zeg dat ik er begrip voor heb. Dat vind ik echt net wat anders. Dat begrip komt onder andere voort uit de nucleaire dreiging die ik zie. Ik denk dat op dit moment de internationale rechtsorde daar geen goed antwoord op heeft, maar ik zie die dreiging wel en ik zie hoe gevaarlijk het zou zijn als Iran kernwapens zou hebben. Die overweging neem ik dus ook mee. Dat er daarmee een worsteling in mijn verhaal zit, klopt. Dat geef ik ook direct toe.

De **voorzitter**:

Ik wil de leden nogmaals vragen om de vragen, opmerkingen en antwoorden kort en bondig te houden. Dit debat staat gepland tot 17.00 uur en vanavond is er nog debat met de minister-president over de Europese top.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

We wensen de minister-president sterkte toe vandaag.

De **voorzitter**:

Uw vraag.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Mijn vraag is de volgende. Het is ingewikkelde materie, maar het internationaal recht zegt niet dat je pas een oorlog kan voeren als de Veiligheidsraad daarmee instemt. Als er namelijk sprake is van een imminente dreiging, kan je wel degelijk ingrijpen. Dat is wat er aan de orde is. Ik denk dus zelf dat als er vanuit Iran een imminente dreiging zou zijn, je mag ingrijpen. Dat was de hele basis waarop de Irakoerlog was gebouwd. Dat bleek niet waar te zijn, maar dat was wel de basis. Welke imminente dreiging is er nu die deze oorlog rechtvaardigt?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Dat is dezelfde discussie als in een eerdere interruptie. Als je het formeel, volgens de huidige maatstaven bekijkt, zoals dat gedefinieerd is, dan moeten de raketten feitelijk al opgesteld staan, de kernkoppen er al op zitten, en moeten ze binnen een paar uur afgeschoten kunnen worden, voordat er sprake is van een imminente dreiging. Mijn vraag is of we het met elkaar niet begrijpelijk vinden dat je een nucleair arsenaal aanpakt waaraan gebouwd wordt en dat nog drie weken nodig heeft om geproduceerd te worden. Als CDA hebben we wel begrip getoond voor de eerdere Israëlische aanval op die faciliteiten, op die installaties daar, want ik vind het levensgevaarlijk wat daar gebeurt.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

We moeten oppassen dat we niet op een soort glijbaan terechtkomen. Waar komt die termijn van drie weken vandaan? Uit welke inlichtingenbronnen blijkt dit? Waar wordt gezegd dat binnen drie weken Iran zo ver zou kunnen zijn dat ze een nucleaire bom hebben die ze zouden kunnen afvuren op onze bondgenoten?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Dat is gebaseerd op de stukken en alle artikelen die ik de afgelopen dagen heb gelezen.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Dan zou ik willen weten welke dat zijn.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Ja, dat kan ik wel voor u opzoeken, maar ik heb dat niet voor nu opgeschreven. Ik heb mijn voorbereidingen gedaan, en heb geprobeerd veel hierover te lezen. Dat is wat ik ervan weet. Ik kan ernaast zitten, dan laat ik me corrigeren, maar dat is in ieder geval de informatie die ik heb en waarmee ik me heb voorbereid op dit debat.

De **voorzitter**:

Dat kan in tweede termijn. Afrondend, meneer Klaver.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

Voorzitter, tot slot. Dit is overigens geen verwijt aan de heer Bontenbal, maar dit bedoel ik als ik zeg: laten we oppassen dat we er niet in worden gerommeld. Als het om het internationaal recht gaat, moeten we daar volstrekt helder in zijn. Het zijn juist de Amerikaanse inlichtingendiensten zelf die aangeven dat er op dit moment geen imminente dreiging van uitgaat. Er zijn wel risico's; die zie ik ook. Ik vind het trouwens ook een heel groot risico dat een man met een baseballcap vanaf een golfresort in Florida bepaalt met wie hij op welk moment van de dag oorlog wil voeren. Dat vind ik ook een risico, maar dat is geen grond om de VS binnen te vallen. Volgens mij moeten we dus heel helder zijn over wat hier gebeurt. Tot slot. Ik vind het woord "begrip" echt verkeerd gekozen. Ik denk echt dat het een fout is van dit kabinet. Het internationaal recht werkt namelijk niet zo dat je kan zeggen: u begint die oorlog, en achteraf kunt u aangeven waarom u dat heeft gedaan. Op dit moment is er geen imminente dreiging die deze oorlog rechtvaardigt. Dat kan maar één reactie van dit kabinet, en van ons hier in de Kamer, betekenen: hier is geen legitimatie voor, dit is een illegale oorlog; dit had u niet moeten doen.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Formeel gezien, en dan herhaal ik mezelf weer, kunnen er door deze landen feiten worden aangedragen die die aanval rechtvaardigen. Dat kan nog steeds. Daarom heb ik tegelijkertijd gezegd dat dit een formalistisch antwoord is, want het schuurt met het internationaal recht. Dat zeg ik niet voor niks. Maar ik denk dat we heel voorzichtig moeten zijn met het doen van stevige uitspraken als we nog niet alles weten. Daarom heb ik deze positie gekozen. Ik gebruik ook niet het woord "steun". Dat heeft het kabinet overigens ook niet gebruikt. Ik gebruik dat woord heel bewust niet.

De heer **Dassen** (Volt):

De heer Bontenbal eindigt net met te zeggen: we moeten geen stevige uitspraken doen als we niet alles weten. Ik vind het best wel een stevige uitspraak om te zeggen dat er binnen drie weken een reële dreiging met nucleaire wapens is. Ik heb mijn huiswerk ook proberen te doen en heb juist hele andere zaken gelezen, namelijk dat het land daar mogelijk niet toe in staat was. Ik heb ook gelezen dat

de onderhandelaars hebben gezegd dat er bijna een deal was. Dus is dat dan niet ook een uitspraak die wellicht iets te stevig is voor dit debat, juist ook omdat de Verenigde Staten tot op heden tientallen aanleidingen — en niet één, zoals de heer Bontenbal nu doet — hebben genoemd om binnen te vallen?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Ik hoop dat ik me eerder in het debat zorgvuldiger heb uitgedrukt dan dat. Zo niet, dan moet ik dat doen. Volgens mij heb ik gezegd: als Iran in staat is om binnen een aantal weken kernwapens te produceren, is dat dan een voldoende grond om het land aan te vallen? Ik heb inderdaad stukken gelezen waarin gezegd wordt dat het een kwestie van weken zou kunnen zijn als al die faciliteiten draaien. Maar als ik betere informatie heb, dan pas ik uiteraard mijn positie aan. Dat maakt dit punt denk ik niet anders, namelijk het verschil tussen de imminente dreiging, waar de heer Klaver ook over begon, en het feit dat er een nucleair programma is dat in de toekomst, ongeacht of dat dagen, weken of maanden zijn, wel de hele regio kan destabiliseren. Kan dat dan ook een grond zijn om begrip te tonen voor die aanval? Daarvan heb ik gezegd: ja.

De heer **Dassen** (Volt):

Nog geen jaar geleden was er ook een inval, waarbij Trump zei dat deze nucleaire faciliteiten "obliterated" zouden zijn. Ze zouden weggevaagd zijn. Blijkbaar beschikt de heer Bontenbal nu over informatie dat dit niet klopt. Is het niet zo dat juist de deal waarover ze nu aan het spreken waren, ervoor moest zorgen dat dit niet zou gaan gebeuren? Is het niet zo dat door het kiezen voor deze illegale inval die hele deal van tafel is?

De heer **Bontenbal** (CDA):

Liever had ik gehad dat het via de diplomatieke weg en via dit soort overeenkomsten was gebeurd. Maar nogmaals, ik heb niet alle informatie, ik heb niet alle intelligence-informatie die mogelijk Israël of de Verenigde Staten wel hebben. Die zullen zij dan ook naar voren moeten brengen.

De **voorzitter**:

Afrondend.

De heer **Dassen** (Volt):

De informatie die ik kreeg vanuit de onderhandelaars, is dat ze bezig waren met een deal die verder ging dan de Irandeal uit 2017. De dag voordat er gebombardeerd werd, zeiden de onderhandelaars dat Iran bereid was om meer concessies te doen. Dat is dan toch de weg om te voorkomen dat dit gebeurt? Dat is dan toch de diplomatieke inspanning waar dit kabinet en waar Europa zich volledig achter had moeten scharen? Op het moment dat de Verenigde Staten er samen met Israël voor kiezen om te zeggen "de onderhandelingen waar we mee bezig zijn, gooien we van tafel en we beginnen een oorlog zonder duidelijke reden", moeten wij ons daar toch ook als Nederland en als Europa over uitspreken dat dit niet de weg is, dat dit tegen het internationaal recht ingaat? Ik zou de heer Bontenbal toch willen uitdagen om als hij zich erin verdiept heeft, zich ook iets verder daarin te verdiepen.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Een van de eerste reacties die ik heb gegeven op de aanval, was ook die van de-escalatie en de diplomatieke route. Het lijkt nu alsof ik moet verdedigen waarom de Verenigde Staten deze aanval doen. Ik ben parlementariër in de Tweede Kamer en controleer dit kabinet. Dit kabinet is niet het kabinet van een land dat die aanval heeft gedaan. Wij moeten ons ertoe verhouden in de internationale politieke betrekkingen. Ik controleer het kabinet. Dat zijn natuurlijk de verhoudingen hier. Maar het lijkt nu net alsof ik moet verdedigen waarom de Verenigde Staten Iran hebben aangevallen. Dat is natuurlijk niet hoe de verhoudingen hier zijn.

De **voorzitter**:

Meneer Klaver.

De heer **Dassen** (Volt):

Dit is nog geen begin van ...

De **voorzitter**:

Meneer Klaver.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):

We hebben dit debat omdat u zegt er begrip voor te hebben. We vragen niet waarom de Verenigde Staten dit hebben gedaan, maar waarom u daar begrip voor heeft. We hadden het erover dat we moeten oppassen voor glibberige glijbanen en dat we er niet in gerommeld worden. Daarom sloeg ik ook echt aan op die drie weken. Ik denk dat er wel degelijk gegronde reden zou kunnen zijn — ook binnen het internationaal recht, als daar gronden voor zijn — om in te grijpen. Daarom heb ik er even bij gepakt wat mijn informatie is. Op 2 maart heeft de directeur-generaal Rafael Mariano Grossi van het Internationaal Atoomenergie Agentschap een persconferentie gegeven. Ik citeer hem even en doe dat in het Engels voor de precisie: "We don't see a structured programme to manufacture nuclear weapons in Iran." De volgende dag werd Grossi in een interview met CNN gevraagd of "the Iranians were days or weeks away from building a bomb". Zijn reactie daarop was: no. Nee dus. Het internationaal atoomagentschap zegt dus op de vraag of ze dagen of weken waren verwijderd van het maken van een bom: nee. Tot slot. Waarom breng ik dit naar voren, voorzitter? Omdat ik het heel belangrijk vind, juist in deze casus, waarin het onduidelijk is waarom de Verenigde Staten dit doen, dat er geen misvattingen mogen ontstaan over hoever Iran zou zijn met welke bedreiging dan ook. Dat het een verschrikkelijk regime was of is, daar zijn we het volstrekt over eens. Maar we moeten wel heel helder zijn over wat die dreiging precies inhoudt.

De heer **Bontenbal** (CDA):

Tegelijkertijd zegt het atoomagentschap ook dat het niet volledig zicht heeft op wat er gebeurt. Er is ook intelligence die laat zien dat er nieuwe locaties zijn gebouwd waarvan ze ook niet precies weten wat er gebeurt. Althans, dat is wat ik heb gelezen, maar ik laat me graag corrigeren. Ik vind dat heel verontrustend. Ik vind het heel verontrustend als het atoomagentschap wél de heel harde conclusie trekt dat er geen acute dreiging is vanuit dat nucleaire pro-

gramma, maar ondertussen niet het volledige toezicht heeft en dat ook gewoon zegt.

De voorzitter:

Kort en bondig, meneer Klaver.

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):

Tot slot. De Amerikaanse inlichtingendiensten zeggen hierover hetzelfde, in ieder geval in de publieke bronnen die wij hierover hebben kunnen raadplegen. Dit vind ik dus gevaarlijk aan vragen als "was er nou een imminente dreiging of niet?" en "had je dit mogen doen?" Dit is allemaal guessing. Het is raden wat er zou kunnen gebeuren. We weten niet precies wat er gebeurt. Ze zijn bezig met het verrijken van uranium; dat is allemaal waar. Maar als de standaard is dat je, als je je zorgen maakt over wat er gebeurt in een land, gewoon maar een oorlog kan beginnen, denk ik dat China heel veel redenen kan verzinnen om Taiwan binnen te vallen. Dat zijn ook precies de redenen die Poetin aanhaalde om Oekraïne binnen te vallen. Dat is precies waarom ik hier zo scherp op zit. Ik wil niet dat de grootmachten in de wereld dit blijven doen. We moeten daartegen blijven optreden, zoals we dat ook in Oekraïne doen.

De heer Bontenbal (CDA):

Dat punt snap ik. Dat is ook een terecht punt, maar daarom hoort u mij ook niet zeggen dat ik de aanval steun. Dat is echt een groot verschil, denk ik.

De heer Ceder (ChristenUnie):

Ik denk dat de heer Bontenbal een aantal verstandige noties inbrengt, verstandiger dan een paar jaar geleden. Toen hadden we veel debatten over het Midden-Oosten waarin het soms toch wat zwart-witter was. Hij geeft nu inderdaad de complexiteit aan. Ik ben met u eens dat de internationale rechtsorde bevorderen niet betekent: kijken naar het systeem zoals het midden jaren veertig was en is vastgesteld als tijdopname en nu doen alsof dat het is. Je moet het bevorderen. Dat heb ik ook in mijn betoog aangegeven. Ik heb eind vorig jaar een motie aangenomen gekregen om te kijken naar hervorming van de Veiligheidsraad. Het kan niet zo zijn dat je nooit meer een mandaat gaat halen, met China en Rusland. Die motie heeft het ook gehaald. Mijn vraag was of een van de stappen voorwaarts van dit kabinet is om als voorloper binnen de VN te vragen om een hervorming van de Veiligheidsraad, maar ook van de resoluties. Zoals het nu gaat, is het en niet geloofwaardig en niet effectief. Zo kom je nooit tot het helpen van volkeren wereldwijd.

De heer Bontenbal (CDA):

Het standpunt van mijn partij, gelet op het betoog dat ik net gehouden heb, zou zijn: ja. Ik zou zeggen: kijk dan ook naar andere instituties. We kunnen discussie voeren over de WTO. Er is al heel lang discussie over welke werelddelen daar nou effectief aan mee mogen doen. Dat bedoel ik ook met het bevorderen van de internationale rechtsorde. Dat moet je dan niet alleen met uitspraken doen, maar ook met instituties, door landen of werelddelen die nu eigenlijk niet aan bod komen en consequent op achterstand staan, een

meer gelijkwaardige plek aan tafel te geven. Als het kabinet daarmee aan de slag kan, zou me dat zeker wat waard zijn.

De voorzitter:

Kort en bondig, meneer Ceder.

De heer Ceder (ChristenUnie):

Daarin vinden we elkaar. Ik denk dat ik ook met een motie kom. Ik dacht: aan wie kan ik deze vraag stellen? Volgens mij kan de heer Bontenbal die het meest op waarde schatten. We zitten ook in een conflict dat al eeuwenlang speelt, dat tussen rechtspositivisme en onderliggend recht of natuurrecht. We hebben door de eeuwen heen situaties gehad waarin het recht op papier niet meer voldeed aan het dieperliggend gevoel van rechtvaardigheid en waarin hervormen van binnenuit niet mogelijk was. Ik heb een beetje het gevoel dat we met de rechtsorde momenteel in een soort tijdsgewricht zijn beland waarin dat weer naar voren komt. Onderschrijft u dat? Onderschrijft u dat wat wij midden jaren veertig als momentopname hebben afgesproken belangrijk was, maar dat het anno 2026 gezien de ontwikkelingen tijd is om opnieuw te kijken naar die dieperliggende waarden en dat rechtspositivisme niet de enige en meest geldige lijn is van wat internationaal recht ten diepste hoort te behelzen?

De heer Bontenbal (CDA):

Ik denk dat de voorzitter ons zo wel gaat afkappen als het te veel over dit soort dingen gaat, maar ik vind het een mooie discussie en ik voer die graag nog een keer met u na het debat. Voor nu: ik kan goed begrijpen wat u zegt. Ik denk dat mijn betoog ook wel in die lijn ligt. Ik denk dat u zich net als ik laat inspireren door denkers als Niebuhr met zijn waardegedreven realisme. Hans Morgenthau zou je daar misschien toch ook wel een beetje onder kunnen scharen. Ik zou het heel mooi vinden als we door de lens van dat waardegedreven realisme, waar Alexander Stubb nu over begint, net als Carney — dat gaat met name over de landen die misschien niet behoren tot de grootste machtsblokken, die zich met elkaar moeten verenigen — beter na gaan denken over onze internationale politiek en buitenlandbeleid. Daar moeten wij samen nog maar eens over doorbomen, meneer Ceder.

De heer Ceder (ChristenUnie):

Eens.

De voorzitter:

Bent u aan het einde gekomen van uw inbreng?

De heer Bontenbal (CDA):

Ik wel.

De voorzitter:

Dank u wel.

De heer Bontenbal (CDA):

Graag gedaan.

De voorzitter:

Ik zou heel kort willen schorsen om eenieder de gelegenheid te geven voor een kleine praktische plichtpleging, maar ik wil wel zo veel mogelijk leden voor de lunchpauze de gelegenheid geven om hun inbreng te leveren. Dus ik schors even heel kort en daarna gaan we verder met de heer Brekelmans. Dan kijken we hoever we komen. Dan schorsen we niet al te laat. We moeten wel even met elkaar op stoom komen. De vergadering is geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De voorzitter:

Ik heropen de vergadering. Ik geef het woord aan de heer Brekelmans voor zijn inbreng namens de fractie van de VVD. Gaat uw gang.

De heer Brekelmans (VVD):

Voorzitter. Het Iraanse regime veroorzaakt al tientallen jaren een spoor van onderdrukking, geweld en terreur. Voor miljoenen Iraniërs betekent dat een leven zonder vrijheid en in angst. Demonstraties worden brutaal neergeslagen. Duizenden mensen zijn geëxecuteerd, alleen maar omdat zij een vrij Iran wilden. Geen vezel van het internationaal recht wordt door het Iraanse regime gerespecteerd. En de dreiging van het regime stopt niet bij de eigen grenzen. Dat zien we dagelijks. De reactie van het Iraanse regime op de aanval van de Verenigde Staten en Israël leidt tot instabiliteit in het Midden-Oosten en ver daarbuiten. En dan is er de ontwikkeling van het nucleaire programma en de ballistische raketten, met een bereik van duizenden kilometers. Voor de VVD is dit alles bij elkaar reden om begrip te hebben voor het ingrijpen van de Verenigde Staten en Israël. Als een regime met dit karakter nucleaire wapens in handen krijgt, dan waant het zich onaantastbaar. Dat is een fundamentele bedreiging voor de internationale veiligheid en de internationale rechtsorde. Dat moet op tijd worden tegengehouden.

We kunnen veel commentaar leveren op de Verenigde Staten en op Israël, maar een net zo relevante vraag is nu: wat is nu de strategie van Europa en van Nederland? Hoe willen wij dat het nu verdergaat?

De heer Wilders (PVV):

Met heel veel van wat collega Brekelmans net zei, ben ik het eens. Maar ik hoorde u zeggen: we hebben begrip voor wat de Amerikanen en de Israëliërs hebben gedaan. Waarom steunt u het niet?

De heer Brekelmans (VVD):

Omdat het woord "steun" zou impliceren dat wij hier ook bij betrokken willen zijn. Dan is meteen de vraag die u stelt: hoe gaat u dan invulling geven aan die steun? Het is een militaire interventie geweest die de Verenigde Staten en Israël hebben gepland zonder enige betrokkenheid van Nederland of Europa. In dat geval vind ik het meer gepast om hier begrip voor tonen. Dat heb ik al vanaf het begin bepleit.

De heer Wilders (PVV):

Ik begrijp daar helemaal niets van. Kijk naar de Duitse Bundeskanzler. Die was er ook niet bij betrokken. Die heeft volgens mij ook niet de intentie om er verder militair direct bij betrokken te zijn. Die zegt het volgende. Ik citeer hem even in het Engels, want hij was bij Trump op bezoek, dus hij sprak ook in het Engels. "We are supporting the United States and Israel to get rid of this terrible terroristic regime." Dus onze buurman aan de oostgrens zegt gewoon: we steunen het. Onze minister-president, maar tot mijn grote schrik ook de VVD-fractie, zegt dus niet: wij steunen dit. Dat is niet alleen heel onterecht voor die landen, zeker voor Israël, die direct daardoor worden bedreigd, maar ik dacht dat de VVD toch de Iraanse bevolking wel wat meer zou steunen. Ik heb het over de diaspora van Iraniërs die buiten Iran wonen, die het terecht heel erg opnemen voor hun land, en over het gros van de Iraanse bevolking in Iran. Iemand vertelde mij dat er een peiling was geweest waaruit bleek dat 85% van die mensen voor deze actie zou zijn geweest als er stemmingen waren geweest, en ook voor het weghalen van het regime. Waarom steunt u dat niet? Het zou zo belangrijk zijn als de grootste regeringspartij, de VVD, steun zou geven aan de Iraanse bevolking en aan deze acties en niet zou verzanden in juridische haarkloverij door het woord "begrip" te gebruiken. Waarom niet gewoon "steun"?

De heer Brekelmans (VVD):

Ik was aandachtig naar de heer Wilders aan het luisteren, maar toen hij het had over "de grootste regeringspartij", haakte ik helaas even af. Mijn gedachten gingen terug naar vroegere tijden. Nee, het is heel belangrijk dat wij aangeven waar wij staan. Ik heb dat vanaf het begin heel duidelijk aangegeven. Wij staan aan de kant van het Iraanse volk. Wij steunen natuurlijk ook hun verlangen naar vrijheid. Ook staan wij heel duidelijk aan de kant van de Verenigde Staten en Israël. Wij staan aan de kant van partners en bondgenoten in de regio. Daarom hebben wij er ook direct mee ingestemd dat de Evertsen die kant op gaat om hen te verdedigen. Overigens noemt u nu één land, maar er zijn nog een heleboel landen die aan dezelfde kant staan en het woord niet gebruiken. Dan zou namelijk direct de vervolgvraag zijn: oké, dat woord "steun" is nogal leeg als je daar geen verdere invulling aan geeft. Daarom sta ik ook achter deze woordkeuze door het kabinet. Ik vind het goed om dat woord te gebruiken, want als je zegt "wij steunen het", krijg je vervolgens allemaal vragen. Oké, hoe geeft u daar dan invulling aan? Gaat u meedoen? Gaat u steunen met inlichtingen? Gaat u op andere manieren bijdragen? En als het antwoord daarop nee is, betekent het woord "steun" ook niet zo veel.

De heer Wilders (PVV):

Ja, maar het betekent voor veel mensen wél veel. Voor veel mensen is het namelijk belangrijk dat het Iraanse volk wordt gesteund, en dus ook de acties van de Israëli's en de Amerikanen. Wat u zegt, klopt niet, want ik noemde u het voorbeeld van de Duitse Bundeskanzler, die ik letterlijk citeerde. Hij heeft het wél gezegd. Oké, er zijn ook Europese leiders die wat anders hebben gezegd, maar er zijn er ook die het wel hebben gezegd, zoals de Duitser. Die passen dus niet in uw definitie van: dan moet je ook a, b en c doen. Dat is gewoon niet zo, want dat doet de heer Merz ook niet. Wat vindt u dan dat de heer Jetten moet zeggen als hij ooit wordt toegelaten tot het Witte Huis, iets wat ik de heer Trump zeer zou ontraden, en Trump hem vraagt: steunt u

onze actie? Die actie is dan hopelijk of waarschijnlijk al verleden tijd; we zullen het zien. Moet de heer Jetten dan zeggen: nou nee, we steunen het niet maar we hebben er alle begrip voor? Ik denk dat hij voordat hij is uitgesproken al op het gazon staat bij de West Wing.

De heer **Brekelmans** (VVD):

Nogmaals, wij hebben vanaf het begin heel duidelijk aangegeven aan welke kant we staan. Niemand hoeft eraan te twifelen dat wij staan voor de vrijheid van het Iraanse volk en dat wij hun verlangen naar vrijheid van harte steunen. Wanneer president Trump zou vragen waar dit kabinet staat, dan is het aan de premier om daar antwoord op te geven, maar het is heel duidelijk aan welke kant de VVD staat. Iedereen ziet dat ook. Het gaat dan alleen om formuleringen, welk woord je precies kiest en wat dat internationaal versus in Nederland betekent. Ik vind niet dat wij nu de indruk moeten wekken ... Dat is namelijk ook een vraag die heel veel mensen hebben: "Zijn wij betrokken bij deze oorlog? Doen wij mee?" Het antwoord daarop is nee. Het is een actie geweest van de Amerikanen en de Israëli's, die dit zelf hebben gepland, zonder medeweten van Europese bondgenoten, in ieder geval niet van Nederland. Trump heeft ons ook nooit gevraagd: "Steunt u dit? Wilt u hier een bijdrage aan leveren?" Ik denk dat hij die vraag niet eens gaat stellen. Het is heel duidelijk waar Nederland, in ieder geval de VVD, maar ook het kabinet, staat. Daarom hebben wij dat heel duidelijk aangegeven. Maar er zijn ook mensen die bij het woord "steun" direct de gevolgtrekking maken dat dat betekent dat we mee gaan doen in deze oorlog. Dat is niet zo. Ik heb een heel duidelijke boodschap richting iedere Iraniër, in Nederland en in Iran zelf, die wordt onderdrukt: uiteraard steunen wij jullie vrijheid van harte.

De **voorzitter**:

U vervolgt uw betoog.

De heer **Brekelmans** (VVD):

Voorzitter. Het is heel goed dat er door het kabinet, en ook gisteren breed door de Kamer, is besloten om de Evertsen te sturen om onze partners en bondgenoten te helpen verdedigen. Mijn vraag is wat we als Nederland en Europa nu doen om met andere internationale partners en andere landen de druk op het regime te verhogen. Hoe zijn onze diplomatieke inspanningen om de druk te verhogen? Handhaven wij sancties strenger? Pakken wij ook mensen in Nederland aan die sympathie uiten voor de Revolutioinaire Garde? Die is nu immers door Europa aangemerkt als terreurorganisatie. Graag een zo concreet mogelijke reactie van het kabinet hierop. Wat kunnen wij nog meer doen om het Iraanse volk en Iraniërs te helpen en hen een hart onder de riem te steken? Iraniërs vrezen door Europa in de steek te worden gelaten.

Het kabinet heeft aangegeven dat de dreiging mogelijk ook voor Nederland kan toenemen. Mijn vraag aan de minister van Defensie is welke lessen er tot nu toe worden getrokken uit deze oorlog. Ziet Defensie ook al een toename van cyberdreigingen richting Nederland? Heeft het kabinet voldoende middelen en grondslag om ons hiertegen te verdedigen? Wat betekent het voor Iraniërs in Nederland? Zijn extra maatregelen nodig om hen in onze straten en op onze pleinen te beschermen?

Ik wil ook complimenten maken aan het kabinet voor alle inspanningen, zowel van BZ als van het ministerie van Defensie, om Nederlanders in de regio te helpen en hiernaartoe te halen. Mijn vraag is hoeveel Nederlanders die hiernaartoe zouden willen, nu nog vastzitten. Op welke termijn zou dat kunnen? Op welke manier kan Defensie hieraan blijven bijdragen?

Voorzitter. Deze situatie raakt niet alleen de veiligheid, maar ook de portemonnee van Nederlanders. De prijzen op de wereldmarkt fluctueren enorm. Iedereen merkt de gevolgen daarvan direct aan de benzinepomp. De VVD heeft daarom gevraagd om scenario's uit te werken en om voorbereid te zijn als maatregelen nodig zijn. Ik heb daarover drie snelle vragen. Eén. Wat is nu de internationale inzet van het kabinet om de leveringen van olie en gas te verhogen, om zeestraten en zeeverkeer te beschermen en om de markten te kalmeren? Twee. Wil het kabinet onderzoeken of een strategische noodvoorraad voor gas aangelegd kan worden? Drie. Aan welke scenario's werkt het kabinet concreet en welk tijdspad heeft het voor ogen?

Voorzitter. Ik heb nog een paar seconden. Ik wil wederom afsluiten met het uitspreken van steun en diep respect voor het Iraanse volk. Hun verlangen naar een vrij Iran verdient steun van de internationale gemeenschap en ook brede steun in de Kamer.

Dank u wel.

De heer **Stoffer** (SGP):

Op zich is het een helder betoog van de heer Brekelmans; ik had ook niet anders verwacht. Ik stond toch wel wat te kijken van het interruptiedebat tussen de heren Wilders en Brekelmans. Ik zag gisteren een interview met een van de Israëlische onderministers in de Telegraaf. Hoe je het ook wendt of keert: ik denk dat het beeld van Europa toch wel een beetje bepaald wordt door Duitsland aan de ene kant en Spanje aan de andere kant. Kan de heer Brekelmans niet gewoon uitspreken dat we wat hier gebeurt, moreel steunen? Dit is toch wat de Iraanse bevolking wil? Morele steun betekent niet dat we ons op dit moment in de oorlog mengen. Daar hebben we ook helemaal geen slagkracht voor. Israël en de Verenigde Staten zijn veel sterker; dat zeggen ze zelf ook. Maar morele steun is toch het minste wat we uit kunnen spreken?

De heer **Brekelmans** (VVD):

U noemt Duitsland aan de ene kant en Spanje aan de andere kant. Als u vraagt waar de VVD staat, is heel duidelijk dat wij aan de kant van Duitsland zitten. We gaan nu onderscheid maken tussen morele steun, politieke steun en militaire steun. Mijn bezwaar is precies om het op deze manier uit te spreken. Dan gaat u namelijk vervolgens de vraag stellen: waarom wel morele steun en geen politieke steun? Maar goed, als u mij vraagt of wij het Iraanse volk moreel steunen in zijn vrijheid, is het antwoord uiteraard ja, zoals ik zojuist al zei. Steunen wij dat dat verlangen na al die tientallen jaren van onderdrukking zo belangrijk is? Uiteraard, maar de specifieke militaire interventie die de Verenigde Staten en Israël nu aan het doen zijn, hebben zij echt zelfstandig gedaan. Daarvan hebben wij direct gezegd: gegeven de enorme dreiging die het Iraanse regime vormt met een nucleair programma, met ballistische raketten en

met het steunen van terreurgroepen, hebben wij daar het volste begrip voor.

De voorzitter:

Denk eraan om via de voorzitter te spreken, meneer Brekelmans.

De heer Brekelmans (VVD):

Ja.

De heer Stoffer (SGP):

Helder. Ik schat in dat er vanuit Jeruzalem en Washington DC ook best meegekeken en meegeluisterd wordt naar wat er in landen in Europa gebeurt. Begrip is natuurlijk mooi, maar laten we gewoon zeggen dat we dit moreel steunen. Dat betreft niet alleen de Iraanse bevolking; dat punt is helder. Wat de Iraanse bevolking nodig heeft, is wat er nu gebeurt vanuit Israël, vanuit Jeruzalem, vanuit de Verenigde Staten, vanuit Washington DC. Als het kabinet dit niet zegt, is dat helder, maar laat de VVD gewoon uitspreken dat we dit moreel steunen. Voor mij hoeven daar geen termen zoals "politiek" en "militair" bij; dat is heel helder. Maar laat de VVD uitspreken dat we dat wat nu vanuit Washington DC en Jeruzalem wordt gedaan, moreel steunen om de Iraanse bevolking vrijheid te gunnen en ook ons, want het kan ook ons bedreigen.

De heer Brekelmans (VVD):

Volgens mij heb ik vanaf dag één gezegd aan welke kant we staan, namelijk aan de kant van de Verenigde Staten en Israël. Daar laat ik volgens mij ook mijn morele steun mee zien en daarmee geef ik daar uiting aan. De vraag werd gesteld wat dit, als je dat politiek vertaalt, militair betekent. Ik ben terughoudend met dat woord, omdat dat verkeerde verwachtingen wekt, maar er mag geen enkele twijfel over zijn aan welke kant de VVD staat.

De heer Dassen (Volt):

Israël en de Verenigde Staten zijn deze oorlog begonnen zonder mandaat, zonder doel, zonder richting. Er zijn elke keer andere redenen waarom dit gebeurt. Inmiddels zijn volgens de VN 3 miljoen Iraniërs ontheemd en zien we in de straten van Teheran dat er vuur woedt door bommen die daar gegooid zijn. Wat moet daar volgens de VVD gebeuren?

De heer Brekelmans (VVD):

De heer Dassen begon met het geven van kwalificaties aan het Amerikaanse optreden en zei dat dat niet helder is. Een van de dingen die in de verschillende uitingen heel consistent door verschillende Amerikaanse regeringsleiders zijn gezegd, is dat hiermee de militaire capaciteiten van het Iraanse regime verzwakt, substantieel verzwakt, moeten worden, want als dit zo door zou gaan en als het Iraanse regime steeds dichterbij een nucleair wapen zou komen en steeds geavanceerdere ballistische raketten zou hebben, is het te laat. Het is heel duidelijk dat de Verenigde Staten, nadat decennialange diplomatieke pogingen om iets aan dat ballistische programma te doen en om die nucleaire verrijking stop te zetten, niet zijn gelukt en niet tot voortgang hebben geleid, naar andere methoden hebben gegrepen.

Ik kan niet beoordelen wanneer het punt is bereikt waarop je kunt zeggen dat het Iraanse regime zodanig verzwakt is dat het de komende jaren geen dreiging zal vormen. Ten tweede hoop ik natuurlijk dat het Iraanse volk en Iraanse burgers in staat zullen zijn om tot een vrij Iran te komen. Ik denk dat we dat allemaal van harte hopen. Ik zie dat het Amerikaanse en Israëlische optreden nu voorwaarden creëert waardoor de kans dat dat lukt, groter wordt. Maar ik kan me er niet op voorhand aan committeren dat dat gaat slagen, want het is een verschrikkelijk moorddadig regime, dat zijn tentakels door de hele samenleving heeft. Ik kan dat hier vanuit Den Haag als externe dus helaas niet bepalen.

De heer Dassen (Volt):

Maar de heer Brekelmans kan wel alle begrip opbrengen voor wat Trump en Netanyahu aan het doen zijn. Daar ben ik zoekende naar: hoelang gaat dat begrip dan door? Is er begrip voor dat er nu zoveel ontheemden zijn en voor aanvallen van Israël? Blijkbaar waren ook de Verenigde Staten er niet van op de hoogte dat die aanvallen zo groot zouden zijn toen ze Teheran dit aandedden. Ik vraag het ook omdat we steeds meer signalen uit Iran zelf krijgen van mensen die ook tegen dit afschuwelijke regime waren, maar die zeggen dat zij ook niet hadden gehoopt of verwacht dat dit zou gebeuren en dat deze bommen zouden vallen. Zij willen dat ook niet. Je ziet juist dat er een tegenovergestelde beweging kan plaatsvinden, namelijk dat het regime nog meer macht krijgt en dat de Iraniërs de radicale vleugel in gedreven worden. Dat is volgens mij ook niet wat we moeten hebben. Dus hoelang heeft de heer Brekelmans nog begrip voor Israël en de Verenigde Staten en wat ze nu aan het doen zijn?

De heer Brekelmans (VVD):

We spreken er soms over alsof Iran een uniform land zou zijn, maar het is een land met verschillende bevolkingsgroepen, met verschillende religies, met mensen binnen de Perzische gemeenschap die het regime steunen versus mensen die hun leven riskeren door daar oppositie tegen te voeren. Ik zie en hoor in de contacten die ik heb vooral dat Iraniërs na tientallen jaren wanhoop zeggen: eindelijk wordt er eens een keer ingegrepen. We hebben natuurlijk geprobeerd sancties in te stellen en we kunnen veroordelingen uitspreken, maar het zet totaal geen zoden aan de dijk. Uiteindelijk was de internationale rechtsorde erop gericht om brede veiligheid en bescherming van mensenrechten te brengen. Als je ziet wat China doet, wat Rusland doet, wat het Iraanse regime aan het doen is, zichzelf met een nucleair programma onaantastbaar makend, dan denk ik dat het voor de internationale rechtsorde desastreus zou zijn als Iran daartoe in staat zou zijn. Dus ik heb er begrip voor dat de Verenigde Staten en Israël hebben gezegd: als het langs de diplomatieke weg niet lukt, dan doen we het militair, omdat een Iraans regime met een ballistische raket en een nucleair wapen veel gevaarlijker zou zijn. Maar hoe die oorlog zich verder gaat ontwikkelen, welke acties verder nog worden ondernomen en hoever de Verenigde Staten en Israël daarin gaan, weet ik niet, want wij zijn daar niet bij betrokken. Ik ben daarom ook terughoudend — daarover ging de interruptiediscussie die we net hadden over de woordkeuze — omdat wij daar geen onderdeel van zijn. Maar het feit dat de Verenigde Staten en Israël tot dit besluit zijn gekomen, gegeven het gevaar dat het Iraanse regime vormt, ook voor de internationale rechtsorde, begrijp ik.

De voorzitter:
Afrondend.

De heer Dassen (Volt):

De heer Brekelmans spreekt zichzelf wel een beetje tegen op deze manier. Dus u heeft begrip, maar aan andere kant zegt u ook: verder kan ik eigenlijk ook niet kijken. Dat is natuurlijk wel een beetje makkelijk. Iraniërs zitten nu namelijk met de daadwerkelijke gevolgen hiervan. Die zitten ook met de gevolgen omdat de internationale gemeenschap grotendeels de Verenigde Staten en Israël hun gang laat gaan. Heel veel Iraniërs zeggen: het was niet de bedoeling dat we ook gebombardeerd zouden worden. Ze keken naar Venezuela, naar wat daar gebeurde.

De voorzitter:
Uw vraag.

De heer Dassen (Volt):

Mijn vraag is eigenlijk de vraag die ik net ook stelde. Wat is volgens de heer Brekelmans dan nu in het belang van de Iraniërs? Is dat doorgaan met wat nu door de Verenigde Staten en Israël gedaan wordt? Of moet er nu de-escalatie plaatsvinden, juist om te zorgen dat we weer met elkaar om de tafel komen?

De voorzitter:
Een beknopt antwoord van de heer Brekelmans.

De heer Brekelmans (VVD):

Ik weet niet met welke Iraniërs de heer Dassen spreekt, maar toen eerder dit jaar het Iraanse regime tienduizenden mensen — de schattingen lopen uiteen, maar laten we uitgaan van tienduizenden mensen — bruto en willekeurig heeft vermoord, was de reactie die ik heel breed zag, ook toen Trump de belofte deed "wij staan klaar om ook militair te ondersteunen": waar blijven de Verenigde Staten, waar blijft die steun? Volgens mij heeft niemand gedacht: we gaan met een militaire operatie à la Maduro ayatollah Khamenei ergens uit een bunker halen en dan gaat Iran richting een vrije toekomst. We weten heel goed welke militaire capaciteiten het Iraanse regime heeft en dat als je daar iets tegen wil doen, dat fiks militair ingrijpen vraagt.

Maar nogmaals, volgens mij willen we allemaal dat het Iraanse regime militair minder krachtig wordt. Ik kan niet inschatten hoever de Verenigde Staten en Israël zijn in het bewerkstelligen daarvan. Dat weten wij allemaal niet. Ik hoop dat het de omstandigheden creëert voor het Iraanse volk om op te kunnen staan en, met alle morele steun die wij daarbij geven, een vrije toekomst te kunnen nastreven. Ik vraag het ook aan het kabinet. Wat vinden zij dat ze kunnen doen, zowel aan de diplomatieke kant als met andere instrumenten, om daar voor zover het kan een bijdrage aan te leveren? Maar de wereld zit helaas niet zo in elkaar dat ik nu precies kan zeggen: tot op dat puntje toon ik begrip, en op dat puntje gaat het net iets te ver. Zo zit de wereld niet in elkaar.

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):

Kiezen voor zo'n woord als "begrip" is toch proberen recht te praten wat krom is? Maar goed, dat is het woord dat deze coalitie en dit kabinet hebben gekozen. Mijn vraag is als volgt. We hebben het veel over Iran, maar we zien dat er ook in Libanon fors wordt ingegrepen door Israël. Heeft u ook begrip voor wat Israël doet in Libanon?

De heer Brekelmans (VVD):

We zien dat Hezbollah is gaan deelnemen door een aanval op Israël uit te voeren. Israël reageert daar vervolgens op. De inzet van het kabinet, en ook van de VVD, is steeds geweest: laten we ervoor zorgen dat die oorlog zich niet verder verspreidt over het Midden-Oosten. Als er een dreiging is dat Hezbollah raketten en drones afschiet op Israël, begrijp ik dat Israël daarop reageert. Maar ik vind niet dat dit nog verder moet escaleren in Libanon tot een volledige oorlog, zoals ik ook niet zou willen dat dat in de rest van het Midden-Oosten gebeurt.

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):

De heer Brekelmans zei: ik begrijp dat Israël daar ingrijpt. Er is dus ook begrip voor wat er daar gebeurt. In Libanon zijn al 3,2 miljoen mensen op de vlucht. De commissie voor Buitenlandse Zaken is daar vorig jaar geweest. We hebben toen in het zuiden gezien dat de situatie daar al verschrikkelijk was. De manier waarop daar wordt ingegrepen, is echt ongekend, maar ook op dit punt wordt dus weer begrip getoond. Dat heb ik nog niet van het kabinet gehoord, dus vanaf deze plek zou ik het kabinet willen vragen of het ook begrip heeft voor wijze waarop Israël op dit moment ingrijpt in Libanon.

De heer Brekelmans (VVD):

De heer Klaver luistert bewust of onbewust niet naar mij; beide zijn even vervelend. Ik heb niet gezegd dat ik begrip toon voor alles wat Israël in Libanon doet, maar dat legt u mij wel in de mond. Ik heb gezegd dat, wanneer Hezbollah raketten afvuurt op Israël en Israël wil voorkomen dat dat vaker gebeurt, ik begrijp dat een land dat niet op zich af laat komen en zegt: als er nog cellen actief zijn die daartoe leiden, doen we daar iets tegen. Ik heb geen begrip geuit voor het verder escaleren van de oorlog in Libanon. Ik heb heel duidelijk aangegeven dat ik vind dat die oorlog zich niet verder moet verspreiden in het Midden-Oosten. Dat proberen we juist te voorkomen.

De voorzitter:
Afrondend.

De heer Klaver (GroenLinks-PvdA):

Ik heb de heer Brekelmans heel goed gehoord. Hij heeft er namelijk ook geen begrip voor als de situatie in Iran verder escaleert; dat zei hij ook. Hij heeft er ook geen begrip voor als de situatie in het Midden-Oosten überhaupt verder escaleert. Mijn punt ging over de wijze waarop Israël nu reageert in Libanon. Die is ongekend, met enorme gevolgen voor het Midden-Oosten. Als ik het mis heb dat hij daar geen begrip voor heeft, laat ik me graag corrigeren, maar ik dacht in de woorden van de heer Brekelmans toch echt te horen: ik heb begrip voor de wijze waarop Israël op dit moment reageert in Libanon. Daarbij zegt hij ook dat het niet verder moet escaleren, maar ik hoor volgens mij duidelijke

lijk dat hij er begrip voor heeft, en ik vraag het kabinet hoe het daarnaar kijkt.

De heer Brekelmans (VVD):

Ik heb aangegeven dat ik begrijp dat wanneer Hezbollah raketten afvuurt, of dat gaat doen, Israël daar niet alleen op reageert, maar daar ook actie op onderneemt. Ik kan niet inschatten in hoeverre de manier waarop Israël dat nu doet proportioneel is. Niet zo lang geleden heb ik, in mijn vorige rol, de Libanese president ontmoet. Hij heeft ook aangegeven: wij willen dat dit stopt en wij willen op een vreedzame manier met Israël samenleven. We steunen natuurlijk dat dat gebeurt. Dat is mijn inzet ook, en dat geef ik ook heel duidelijk aan. Maar als Hezbollah ondertussen doorgaat met drones en raketten afvuren, dan begrijp ik ook dat Israël daarop reageert. Dat wil niet zeggen dat ik op voorhand begrip heb voor alles wat Israël daar doet. Het kabinet zegt: wij zetten in op de escalatie daar en in andere landen in het Midden-Oosten. Dat steun ik.

De heer Van Baarle (DENK):

Ergens in zijn bijdrage zei de heer Brekelmans: we kunnen voldoende commentaar leveren op de Verenigde Staten en Israël. Mijn punt is: ik hoor dat commentaar niet, noch van de heer Brekelmans, noch van de Nederlandse regering. Ik hoor geen commentaar van de heer Brekelmans of van de Nederlandse regering op het feit dat de VS en Israël, zonder internationaal mandaat en zonder bewijs te leveren dat er internationaalrechtelijke grond toe is, een illegale aanval zijn begonnen. Ik hoor geen commentaar op het feit dat we zien dat er enorm veel burgerslachtoffers vallen, waaronder burgerslachtoffers na het bombarderen van een meisjesschool. Waarom hoor ik al dat commentaar niet van de VVD?

De heer Brekelmans (VVD):

Omdat ik niks doen tegen het Iraanse regime een grotere bedreiging vind voor zowel het volk in Iran als de internationale veiligheid als de internationale rechtsorde.

De heer Van Baarle (DENK):

Dan constateer ik alleen maar dat de VVD het internationaal recht vooral wegpoetst, helemaal wegpoetst. Kijk naar de huidige situatie, waarbij de Verenigde Staten en Israël zonder aanleiding, maar ook zonder plan, met die aanval het hele Midden-Oosten in chaos hebben gestort en hebben gezorgd voor een oorlogssituatie, voor ontheemden, voor bombardementen en voor economische instabiliteit, waardoor de prijzen hier stijgen. De heer Brekelmans kan dan toch niet zeggen dat wat Israël en de Verenigde Staten nu doen, in ons belang en voor onze veiligheid is? Het hele Midden-Oosten raakt gedestabiliseerd. Er gaan mensen dood. Dat kan de heer Brekelmans dan toch niet zeggen?

De heer Brekelmans (VVD):

Stel dat we niets zouden doen of dat er niets zou gebeuren en dat het Iraanse regime de komende jaren doorgaat met het verder ontwikkelen van ballistische raketten met een bereik tot nog verder in Europa. Stel dat het Iraanse regime zou verdergaan met nucleaire verrijking. Als je de berichten daarover kunt vertrouwen, zitten ze nu op 60%. Voor geen enkele civiele toepassing heb je honderden kilo's tot 60%

verrijkt uranium nodig. Stel dat het Iraanse regime daarmee door zou gaan en over een aantal jaar daadwerkelijk een nucleaire macht zou zijn. Daarmee weet het: de rest van de wereld kan ons niks maken. Stel dat het Iraanse regime vervolgens doorgaat met het sponsoren van al die terreurgroepen in het Midden-Oosten en doorgaat met het ondermijnen van de veiligheid hier in onze straten via de lange arm van Teheran. Weet je, dan is onze internationale rechtsorde over vijf of tien jaar veel slechter af. Dan is het Iraanse regime namelijk onaantastbaar. We zien al dat dat met China het geval is. We zien dat dat met Rusland het geval is. Dan kunt u zeggen "nou, wij hebben hier precies naar de letter van het internationaal recht gehandeld", maar vervolgens is de wereld onveiliger, wordt de internationale rechtsorde letterlijk kapotgeschoten en zijn we met z'n allen slechter af, meneer Van Baarle.

De voorzitter:

Afrondend.

De heer Van Baarle (DENK):

Afrondend. Ik herhaal bij elk interruptiedebat in deze Kamer: iedereen, inclusief ik, veroordeelt schendingen gepleegd door de regering van Iran en zeker ook de schendingen die gepleegd worden tegen de eigen burgers. Dat laat onverlet dat de heer Brekelmans hier alleen maar een lijstje opnoemt met "stel", "als, dan" en "stel", maar niet met bewijs komt dat alle zaken die hij zegt, ook daadwerkelijk aan de orde zijn. We hebben internationaalrechtelijk geen bewijs gezien dat er sprake is van die imminente dreiging. We hebben geen bewijzen van Trump en Netanyahu gezien dat dat allemaal het geval was. Sterker nog, we hebben wel de bewijzen gezien dat Trump en Netanyahu in het verleden met leugens en met misdaden de grondvesten van de hele internationale orde hebben omgekeerd en naar hun eigen hand hebben gezet. Ik zou dus tegen de VVD willen zeggen: loop nou niet klakkeloos achter die leugens van Trump en Netanyahu aan, hou het internationaal recht hoog en durf jezelf tegen Trump en Netanyahu uit te spreken.

De heer Brekelmans (VVD):

"We hebben geen bewijs gezien." Vertel dat even tegen de families van die 30.000 Iraniërs. "We hebben geen bewijs gezien." Vertel dat even tegen al die slachtoffers van terreuraanslagen van groepen die het Iraanse regime als enige sponsor hebben. "We hebben geen bewijs gezien." Waar komen al die ballistische raketten nu vandaan die op al die partnerlanden worden geschoten? Die komen van het Iraanse regime. "We hebben geen bewijs gezien." Ieder rapport van het Internationaal Atoomenergie Agentschap zegt: het zicht is beperkt, maar we zien 60% verrijking; dat is veel meer dan wat er nodig zou zijn. Er is bewijs genoeg. We hebben het niet eens over de rapporten van de inlichtingendiensten over de intentie en activiteiten van het Iraanse regime. Iraniërs en mensen in het Midden-Oosten die slachtoffer zijn van terreur hebben er bijzonder weinig aan als u daarvan wegstijgt en zegt: nou, de internationale veiligheid en rechtsorde zijn erbij gediend dat wij alleen maar met onze vinger wijzen en hier moties aannemen om dingen te veroordelen. Daar hebben Nederlanders en Europeanen die straks zouden moeten leven met de raketdreiging en nucleaire dreiging van Iran ook bijzonder weinig aan.

De heer **Wilders** (PVV):
Ik had er nog eentje tegoe van de vorige keer, voorzitter.

De **voorzitter**:
U heeft helemaal gelijk, meneer Wilders. Ik gaf u per abuis twee in plaats van drie interrupties.

De heer **Wilders** (PVV):
Kan gebeuren, geen probleem. Dank dat ik de derde nog krijg. Die interruptie ging over waarom de heer Brekelmans alleen begrip had en geen steun gaf. Er zijn belangrijkere dingen in het leven — dat geef ik meteen toe — maar ik begrijp er niets van. De heer Brekelmans haalde vorige week dinsdag minister Berendsen van Buitenlandse Zaken naar de Tweede Kamer. U waste hem zo ongeveer de oren met dat het allemaal "te vlak" en "niet stevig genoeg" was en dat het, even in mijn eigen woorden gezegd, een beetje een slaphehappreactie was van de heer Berendsen. Dat zei u natuurlijk op zijn Brekelmans, dus een stuk netter dan ik dat nu doe.

De heer **Brekelmans** (VVD):
Dank.

De heer **Wilders** (PVV):
Maar het komt ongeveer op hetzelfde neer. Nu doet u hetzelfde. Nu doet u hetzelfde! U staat hier met een of ander verhaal van: ja, dit en dat betekent dat. Als ik dan vijf keer "dat is niet zo; kijk naar de collega in Duitsland" zeg, dan negeert de heer Brekelmans dat en herhaalt hij gewoon zijn antwoord. U doet opnieuw precies hetzelfde als wat u de heer Berendsen heeft verweten. Ik vraag het nog één keer: alstublieft, steun het gewoon, niet alleen omdat het goed is voor onze bondgenoten, maar vooral omdat het een signaal is aan de Iraanse bevolking, in de diaspora en Iran, als de VVD dat steunt.

Dan mijn laatste vraag. Ik ga vandaag opnieuw een motie indienen om de Iraanse ambassadeur uit Nederland weg te sturen; ik zal dat bij ieder debat dat wij hierover hebben doen. De heer Brekelmans heeft er een aantal weken over kunnen denken. Is hij nu wel bereid om die motie van mij te steunen? Hij mag de motie ook meetekenen, als hij dat wil.

De heer **Brekelmans** (VVD):
Het wordt een beetje een semantische discussie zo. Ik heb tegen de heer Stoffer gezegd dat er geen enkele twijfel is over wie wij moreel steunen en aan welke kant wij staan. Wij staan aan de kant van het Iraanse volk. Wij staan aan de kant van vrijheid. We staan aan de kant van de Amerikanen en de Israël's. Alleen, het is gewoon niet zo dat wij aan deze operatie deelnemen of dat wij daar ook in praktische zin, politiek dan wel militair, steun aan verlenen. Het is een eigenstandige actie van de Amerikanen en de Israël's geweest. De reden waarom ik hier twee weken geleden stond, was omdat het kabinet een algehele oproep had gedaan tot de escalatie en terughoudendheid. Zo werd het in ieder geval geïnterpreteerd, dus alsof dat voor beide kanten hetzelfde zou gelden. Daarover heb ik heel duidelijk gezegd: dat kan niet zo zijn. Het moet heel duidelijk zijn aan welke kant we staan, dus dat we geen, nul, begrip hebben

voor het Iraanse regime, maar dat we wel begrip tonen voor het ingrijpen van de Verenigde Staten en Israël. Dat heeft de minister van Buitenlandse Zaken gedaan. Dat heeft het kabinet gedaan. Dat is wat mij betreft duidelijk.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Brekelmans. Ik stel voor na de bijdrage van de heer Ceder te schorsen voor de lunch. Het Restaurantbedrijf biedt tot 14.00 uur de ruimte voor een lunchschorsing, hoor. U heeft dus alle ruimte bij de heer Ceder. Gaat uw gang, meneer Ceder.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):
Voorzitter. Twee weken na de aanslagen van 7 oktober 2023 maakte president Biden een opmerking die door veel analisten werd gemist, maar die de huidige situatie in het Midden-Oosten in perspectief plaatst. Hij stelde dat Hamas, gesteund en gefinancierd door Iran, wist dat de Verenigde Staten op het punt stonden met Saudi-Arabië om tafel te gaan. De Saudi's overwogen namelijk om Israël te erkennen als onderdeel en daarmee uitbreiding van de Abraham-akkoorden. Zo'n nieuw regionaal machtsblok zou de destabiliserende ambities van Iran in de regio aanzienlijk hebben verzwakt. We weten allemaal wat er daarna gebeurde. Sindsdien zijn er tienduizenden mensen gestorven in een verwoestende oorlog en werd de kans op normalisatie en vrede opgeblazen.

Voor de goed geïnformeerde waarnemer zijn de vingerafdrukken van Iran tijdens deze conflicten overal zichtbaar. Hamas werd gesteund door Iran. Hezbollah wordt gesteund door Iran. De Houthis, die de aanval op de internationale scheepvaart openden, worden gesteund door Iran. De invloed van het Iraanse regime reikt ver, zelfs tot in Nederland. Volgens de AIVD is Iran verantwoordelijk voor de moord op twee Iraniërs, hier in Den Haag en in Almere, en voor een poging tot de aanslag in Haarlem. Ook in andere Europese landen, zoals Duitsland, zijn aanslagen op Europees grondgebied aan Iran gelinkt. Tegelijkertijd zijn de berichten over tienduizenden vermoorde Iraanse demonstranten in Iran zelf ronduit ijszeggend.

Voorzitter. Toch lukte het de EU tot een paar weken geleden niet eens om het er met elkaar over eens te worden of de Islamitische Revolutionaire Garde op de EU-terreurlijst geplaatst moest worden, na jaren van pogingen daartoe. De eerste reactie van Nederland op de recente escalatie was verwarrend en vooral zwak. Dat is niet de eerste keer. We leven niet in het tijdperk van veranderingen, maar in een verandering van tijdperk. Ik stel mij oprecht de vraag: realiseert dit kabinet zich dat? Realiseert Europa zich dat?

De internationale rechtsorde, het volkerenrecht, is ooit opgebouwd om de zwakkeren te beschermen en de macht van grote staten te begrenzen. Laten we eerlijk zijn: zonder VN-mandaat of acute zelfverdediging is een aanval op een soevereine staat een schending van het VN-Handvest, punt. Dat geldt ook voor de VS en Israël. Tegelijkertijd weten we ook dat toestemming voor ingrijpen in de praktijk afhankelijk is van de goedkeuring van landen als China en Rusland. Iedereen voelt aan dat een wereldorde waarin juist die landen de uiteindelijke handhavers van het recht zouden moeten zijn, fundamenteel wringt. Orde zonder handhaving is de facto niet-bestaand.

Ik maak mij weinig illusies dat de VS en Israël uit puur moreel plichtsbesef voor de Iraniërs handelen, maar wie alleen oproept tot veroordeling en de-escalatie zonder verder te kijken, miskent ook de verantwoordelijkheid van Europa zelf. Jarenlang hebben wij namelijk zelf toegestaan dat de internationale rechtsorde en de VN aan kracht verloren. Door enkel te veroordelen, besteden wij onze morele verantwoordelijkheid uit aan een abstract systeem dat zelf geen morele keuzes kan maken. De ChristenUnie vindt dat Nederland moet blijven opkomen voor de internationale rechtsorde. Als klein land hebben wij daar meer belang bij dan wie dan ook. Maar het verdedigen van de rechtsorde betekent ook eerlijk erkennen waar die nu tekortschiet. Wanneer volkerenrecht niet langer bescherming biedt aan volken maar juist machteloosheid produceert, hebben we een probleem.

Ik heb een aantal vragen over het bevorderen van de rechtsorde. Welke visie heeft het kabinet daarvoor? En specifiek: hoe voert het kabinet mijn aangenomen motie van vorig jaar uit om met de hervorming van de Veiligheidsraad aan de slag te gaan, en wat doen we momenteel in het handhavingsvacuüm? Ik vind ook dat we nu moeten kijken naar de nationale maatregelen voor energie, dat we het energiefonds opnieuw naar voren moeten halen en dat het kabinet daar steun aan moet geven, ook financieel. Hoe kijkt het kabinet daarnaar?

Voorzitter, tot slot. Ook in Libanon is de oorlog tussen Israël en Hezbollah weer losgebarsten. Hoe spant het kabinet zich in om te zorgen dat noodhulp daar ongehinderd kan plaatsvinden? Kan Nederland daar nu zelf een bijdrage aan leveren, ook ten aanzien van de bescherming van hulpverleners?

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Ceder.

De beraadslaging wordt geschorst.

De voorzitter:

Ik schors tot 14.00 uur voor de lunch.

De vergadering wordt van 13.28 uur tot 14.00 uur geschorst.